

Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz

Mehtap TUNÇ (<https://orcid.org/0000-0002-0653-5079>), *Department of Economics, Dokuz Eylül University, Turkey; e-mail: mehtap.tunc@deu.edu.tr*

The Role of Women Discrimination and Gender Inequality in Development: The Cross-Section Analysis by Different Income Groups

Abstract

In this article, the effects of women's discrimination and gender inequality in the development process are discussed. The aim of the study is to discuss and empirically test the effects of gender inequality on income and human development at the theoretical level within the framework of feminist economic theory that questions women's discrimination on the basis of gender. In this study, the effect of gender inequality due to women discrimination on human development level was investigated by using least squares method. Research findings show that in countries with lower income and human development levels, the increase in gender inequality is higher than that of high-income countries, and that inequalities on gender basis are higher and the feminisation of poverty. The findings of the research support the feminist economic theory which suggests that cultural factors and women's perspective in low-income countries determine the position of women in development.

Keywords : Women in Development, Employment of Women, Gender Discrimination, Gender Inequality, Feminist Economics.

JEL Classification Codes : J16, J10, O15, O11.

Öz

Bu makalede, kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelişme süreci üzerine etkileri ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı, kadın ayrımcılığını toplumsal cinsiyet temelinde sorgulayan feminist iktisat kuramı çerçevesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir ve insani kalkınma düzeyi üzerindeki etkilerinin kuramsal düzeyde tartışılması ve ampirik olarak test edilmesidir. Çalışmada, kadın ayrımcılığına bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisi "En küçük kareler (EKK)" yöntemi ve doğrusal kalıp kullanılarak, ülkelerarasında farklı gelir grupları için yatay kesit analizi yapılarak araştırılmıştır. Araştırma bulguları, daha düşük gelir ve insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde yüksek gelirli ülkelere göre toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki artışın insani kalkınma düzeyini daha fazla oranda düşürdüğü ve cinsiyet temelinde eşitsizliklerin daha yüksek olduğunu ve yoksulluğun kadımlaştığını göstermektedir. Bulgular, düşük gelirli ülkelerde kültürel faktörlerin, kadına bakış açısının da kadının kalkınmadaki konumunu belirlediği görüşünü ileri süren feminist iktisat kuramını destekler niteliktedir.

Anahtar Sözcükler : Kalkınmada Kadın, Kadın İstihdamı, Cinsiyet Ayrımcılığı, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Feminist İktisat.

1. Giriş

Dünya ekonomisinde bilgi teknolojilerinin gelişimiyle birlikte sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ve küreselleşmeyle birlikte yaşanan değişim, ülkelerin gelişme sürecinde büyüme ve kalkınma anlayışında değişim ve dönüşüme yol açmıştır. Değişen büyüme ve kalkınma anlayışı doğrultusunda ulusal ve bölgesel alanda insan sermayesi, bilgi, araştırma geliştirme, yenilik, çevre ve dış ticaret odaklı yenilikçi sürdürülebilir gelişme stratejileri gündeme gelmektedir. Cinsiyet temelinde gelişmişlik düzeylerinin analizi ise insan sermayesi unsuru olarak kadının ekonomideki rolü ve kadın emeğini ön plana çıkarmaktadır. Dünya ekonomisinde gelir odaklı kalkınma anlayışından insan odaklı kalkınma anlayışına geçiş sürecinde küreselleşme süreciyle birlikte artan eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve yoksulluğun kadınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde kadınların dışlanması, kadına bakış açısı, kadın ayrımcılığı vd. etkenler kalkınma politikalarının ne kadar eşitlikçi ve kapsayıcı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir ve insani kalkınma düzeyini nasıl etkilediği sorunu ortaya çıkarmaktadır. Feminist iktisadın gelişimi ile cinsiyet temelinde kadına bakış açısı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sorgulayan yeni bir anlayışa geçilmiştir. Kadın emeği, bir toplumun iç dinamiklerinin harekete geçirilmesi açısından son derece önemlidir Dünya ekonomisinde gelişme sürecinde kadın emeğinin ekonomik değeri, emek piyasasında ve sosyal yaşamdaki rolünün ikincil planda kalması gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ekonomilerin sorunu olarak ele alınmaktadır. Ancak, düşük gelirli ekonomilerde kadına bakış açısı vd. yapısal, sosyolojik ve kültürel faktörler nedeniyle kadın, erkek işgücüne göre daha dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

Kalkınmada kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin açıklanmasına yönelik ilgi ise gecikmeli olarak iktisat teorisinde yer almıştır. II. Dünya Savaşı sonrası kalkınma iktisadının gelişimiyle birlikte geleneksel kalkınma kuramlarında kalkınmada kadının rolü, 1990 sonrasında yeni kalkınma yaklaşımlarında feminist iktisadın gelişimi ile birlikte yerini toplumsal cinsiyet temelinde tartışmalara bırakmıştır. Literatürde kalkınmada kadının rolü, kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklamaya yönelik olarak kuramsal tartışmaların yanı sıra sınırlı sayıda ampirik araştırmalar bulunmaktadır. Ampirik araştırmaların çoğu, kalkınmada kadının ekonomik konumunu belirlemeye yönelik olarak kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler ve gelişme arasındaki ilişkileri açıklamaktadır. Ampirik araştırmaların bir kısmı ise kadın ayrımcılığını açıklayan Neo-klasik ayrımcılık teorilerinden Mincer'in insan sermayesi modeli çerçevesinde kadınların elde ettiği gelirlere yöneliktir.

Kalkınmada kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler ve gelişme arasındaki ilişkiyi açıklayan ampirik araştırmalardan Goldin (1994), U biçimli kadın işgücü fonksiyonundan hareketle ekonomik kalkınma sürecinde kadın işgücünün gelişimini incelemiştir. Evli kadınların gelişme sürecinde kadın işgücüne katılımı önce azalmakta, ülkelerin gelişme düzeyi yükseldikçe artmaktadır. Kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılımı artmaktadır ve beyaz yakalı işlerde istihdam edilmektedir. Klasen (2000), eğitim ve istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisini araştırmıştır. Yatay kesit ve panel regresyon analizi yapılan çalışmada eğitim ve

istihdamdaki cinsiyet eşitsizliğinin büyüme ve kalkınmayı azalttığı bulgularına ulaşılmıştır. Eğitimdeki cinsiyet eşitsizliği içsel büyüme kuramının desteklediği üzere ortalama insan sermayesinin kalitesini düşürerek ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir. Analiz sonuçlarına göre; eğitimde cinsiyet eşitsizliği doğurganlık ve çocuk ölüm oranlarının azalmasını önlemekte, gelişmekte olan ekonomilerde refahın ilerlemesini riske atmaktadır. Volart (2004), cinsiyet ayrımcılığının ekonomik kalkınmayı engellediği görüşünü kuramsal ve ampirik açıdan test etmiştir. Araştırmada, Hindistan için panel data regresyon analizi kullanılarak, 1961-1991 dönemi cinsiyet ayrımcılığı ve büyüme ilişkisi incelenmiştir. Yönetici ve niteliksiz işçi pozisyonları arasındaki yetenek dağılımı ve insan sermayesine yatırım analiz edilmiştir. Sousa (2005), Güney Avrupa'da mesleki ayrımcılık ve kadınların işgücüne katılımına ilişkin yapmış olduğu araştırmada yatay kesit regresyon analizi uygulanmıştır. Sonuçlara göre; mesleki ayrımcılık istihdam oranlarının azalmasına negatif etki yapmaktadır. Kadınlara yönelik emek arz ve talebi, emek piyasası özelliklerine göre ülkelere göre sonuçlar farklılaşabilmektedir. Balleer, Ramon, Jarkko (2009), Euro bölgesinde Cohort Tabanlı analizden hareketle kadınların işgücüne katılımını araştırmışlardır. Sonuçlar, yaş ve cohort etkilerinin işgücüne katılımın önemli bir bölümünü açıklayabileceğini göstermiştir. Klasen ve Lamanna (2009), Panel data verileri kullanılarak 1960-2000 dönemine ait Klasen tarafından daha önce yapılan çalışma güncellenmiştir. Eğitim ve istihdamdaki cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik büyümeyi azaltacağı saptanmıştır.

Türkiye'de yapılan ampirik çalışmalar ise sınırlı olmak üzere daha çok kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler üzerine gerçekleştirilmiştir. Çağatay ve Özler (1995), 1985 ve 1990 yılları için yatay kesit analizinden hareketle kadının işgücüne katılım oranı, ekonomik kalkınma süreci ve makroekonomik değişiklikler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada, kalkınma ile kadınların işgücününün payı arasındaki ilişkinin U şeklinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özar ve Günlük-Şenesen (1998), Türkiye'nin dört şehrini aldıkları çalışmalarında, kadının aile içindeki eş ve annelik rollerinin işgücü piyasasına katılmamalarının önemli belirleyicileri olduğunu bulmuşlardır. Tansel (2002)'e 1980, 1985 ve 1990 yıllarında 67 il için kadınların işgücüne katılım oranlarının belirleyicilerini ekonometrik tahminler ile incelemiştir. Araştırma sonuçları, ekonomik büyüme oranının ve kadınların eğitim düzeyinin, kadınların işgücüne katılımı üzerinde güçlü pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Özer ve Biçerli (2003) 1988-2001 dönemi için Türkiye'de Kadın İşgücününün Panel Veri Analizini gerçekleştirmiştir. Araştırma bulguları, Türkiye'de kadın işgücüne katılımının makro nitelikteki değişkenlere karşı doğrudan duyarlı olmayıp, gruba özgü ve mikro özellik içeren kültürel ve sosyolojik değişkenlerden etkilenmektedir. Güven ve Bhatti (2004-2005), 2001 yılında Kuzey Kıbrıs'ta kadınların emek arzının belirleyicilerini yani kadınların işgücüne katılım kararlarını etkileyen unsurları araştırmışlardır. Kadınların eğitiminin katılım olasılığını arttıran ana faktör olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca yaş, oturulan yer, ataerkillik ve kültürel faktörlerin de emek arzını etkileyen önemli unsurlardır. İnce ve Demir (2006), zaman serileri regresyonunu kullanarak, eğitim düzeyinin, büyüme oranının ve işsizlik gibi diğer insani kalkınma göstergelerinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuçlar, eğitim düzeyinin kadınlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkisi olduğunu

göstermiştir. Araştırmada, Türkiye’de eğitim düzeyinin, işgücünde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ermiş (2009), Türk kadınlarının eğitime katılımı ile iş yaşamında yer almaları oranı arasındaki uyumsuzluğu ele almıştır. Türkiye’yi de içeren Avrupa Sosyal Anketi’nin verilerinden hareketle kadının eğitiminin çalışma yaşamında olması üzerindeki olumlu etkisinin, medeni durum ve çocuk sahibi olma gibi unsurlar dikkate alındığında zayıfladığı sonucuna ulaşılmış, eşin eğitiminin de bu durumu olumsuz olarak etkilediğini göstermiştir (Kızılgöl, 2012: 90). Kızılgöl (2012) 2002-2008 döneminde Türkiye genelinde, kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan evli ve bekar kadınların işgücüne katılımını etkileyen unsurların neler olabileceğini incelemiştir. 2002-2008 yıllarına ait Hanehalkı Bütçe Anketlerinden elde edilen veriler ile logit model analizleri yapılmıştır. Araştırma bulguları; kadınların işgücüne katılma kararları üzerinde eğitim düzeyinin, hanehalkı gelirinin, bağımlılık oranının, oturlan konutun mülkiyetinin ve yaşın en önemli faktörler olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, çocuk sayısı kentsel alanda işgücüne katılımı azaltırken kırsal alanda artırmaktadır. Bozkaya (2013), 1988-2012 dönemi için zaman serilerini kullanıp, Vector Auto Regression (VAR Analizi) ile test ederek, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörleri incelemiştir. Kılıç ve Öztürk (2014), Türkiye’de kadınların işgücüne katılımını kuramsal ve ampirik boyutta ele almıştır. Çalışmada, kadınların işgücüne katılımı 2002-2008 Hane halkı Bütçe Anketleri kullanılarak standart probit modeli ile tahmin edilmiştir Buna göre eğitim, medeni durum, ekonomik kaynaklar, toplumsal cinsiyet algısı ve yerleşim yeri kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörlerdir. Bu faktörler arasında eğitim, özellikle kentsel bölgelerde yaşayan kadınların işgücüne katılımı üzerinde etkili olan en önemli değişkendir. Aydın ve Erdem (2014), panel data analizinden hareketle kadın istihdamının rekabet gücü ve ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırarak, Türkiye İle rekabet gücü en yüksek ülkeleri karşılaştırmıştır. Bu çalışmada kadın istihdamının, Uluslararası Yönetim Geliştirme Derneği’nin (IMD) verilerine göre rekabet gücü en yüksek 10 ülke ve Türkiye’nin rekabet gücü ve ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri karşılaştırılmaktadır. Çalışmanın temel hipotezi, “kadınların işgücüne katılımının ülkelerin hem rekabet gücü hem de ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğudur.” Yapılan analizlerin sonuçlarına göre, rekabet gücü daha yüksek ülkelerde kadınların işgücüne katılımı rekabet gücünü olumlu yönde etkilerken hem ülkelerin tamamı ele alındığında hem de rekabet gücü daha düşük ülkelerde kadınların işgücüne katılımının rekabet gücü üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu tespit edilmiştir. Tüm ülke gruplarında kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ise olumlu yönde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kadın istihdamına ilişkin yapılan ampirik kanıtlar, kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma sürecini hızlandırdığını göstermektedir. Kadınların işgücüne katılımını insan sermayesi unsurlarından en çok eğitim artırmaktadır. Dedeoğlu (2000)’na göre kadın istihdamını etkileyen unsurlardan birisi de makroekonomik kalkınma düzeyidir. Emek piyasasında kadın emeğine olan talep, fiziki çalışma koşulları, emek piyasasında cinsiyete dayalı katmanlaşma kadın istihdamını etkilemektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde ihracata dayalı kalkınma stratejisi de birçok ülkede kadın işgücünü artırmıştır. Şenesen (2008)’e göre genelde, izlenen makroekonomik politikaların, özeldede ise sunulan kamu hizmetlerinin toplumdaki sonuçlarının cinsiyet boyutu

bulunmaktadır. Kadınların ve erkeklerin ihtiyaçları, tercihleri, öncelikleri farklıdır ama bu farklılıklar politika tasarımı da bütçe uygulamasında da göz önüne alınmamaktadır. Dücan ve Atay (2017), OECD ülkelerinde, kadın iş gücüne katılımının GSYİH üzerindeki etkisini panel veri analizi ile test etmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, OECD ülkelerinde kadın ve erkek işgücüne katılım oranındaki artış GSYİH artışı üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Bu etkinin diğer OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında G7 ülkelerinde daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Kadınların işgücü piyasasında ücret farklılıklarının açıklanmasına yönelik olarak Krueger (1968), Odekon (1977), Kasnakoğlu (1975), Kasnakoğlu ve Kılıç (1983), Özmucur (1987; 1995), Tansel (1992; 1994), Dayıoğlu (1997), Metin ve Üçdoğruk (1997), ve Özcan ve Özcan (2000)'in Gürler ve Üçdoğruk (2007), Özkan ve Özkan (2010) vd. çalışmalar neo-klasik ayrımcılık teorilerinden Mincer'in insan sermayesi modelini dikkate alan çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Kadınların emek piyasasında gelirini artıran önemli faktörlerden birisi eğitim düzeyidir.

Literatürde yapılan çalışmalar kadının kalkınmadaki rolü, emek piyasasına katılımı ve elde ettiği gelir farklılıklarını açıklayarak kalkınmada kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelişme sürecine etkilerine açıklık getirmektedir. Ancak, kadının işgücüne katılma oranı, kadınların elde ettiği gelirlerin yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ölçmeye yönelik kadının işgücüne katılma oranı vd. göstergeleri de içeren toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi, toplumsal cinsiyete dayalı gelişme endeksi vd. uluslararası gelişmişlik farklılıklarını ölçmede kullanılan ölçütler de mevcuttur. Bu çalışmanın amacı, kalkınmada kadın ayrımcılığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin rolüne dikkat çekerek, konunun kuramsal temelde tartışılması ve ülkelerarası farklı gelir gruplarına göre toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir ve insani kalkınma düzeyi üzerindeki etkilerinin ampirik olarak test edilmesidir. Çalışmanın hipotezi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişmeyi nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Araştırmada, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinin yanısıra nüfus ve gini katsayısı değişkenleri bağımsız, insani kalkınma endeksi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Araştırmada veri seti, hipotez ve kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kalkınma üzerindeki etkisinin analizi ilerideki çalışmalar için katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle, çalışma bu alanda yapılan ilk çalışma olup, literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Çalışmada, 2015 yılına ait veri seti Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in raporlarından yararlanılarak düzenlenmiştir. Ayrıca, araştırmanın hipotezi doğrultusunda "En küçük kareler (EKK) "yöntemi ve doğrusal kalıp kullanılarak, ülkelerarasında farklı gelir grupları için yatay kesit analizi ile küresel boyutta, ülkelerarası farklı gelir gruplarına göre kadın ayrımcılığının kalkınmaya etkisi ölçülmüştür. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinin 2010 yılı sonrası hesaplanıyor olması geriye dönük zaman serisi analizlerini sınırlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde kalkınmada insan sermayesi unsuru olarak kadın emeği ve kadın ayrımcılığı, ikinci bölümde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve gelişme kapsamında toplumsal cinsiyet olgusunun kavramsal çerçevesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ölçülmesi, yoksulluğun kadınlaşması ve orta gelir tuzağı ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise uygulama ve bulgulara yer verilmektedir. Sonuç bölümünde ise, kuramsal tartışmalar ve ampirik çalışmada elde edilen

bulgulara dayanarak politika önermeleri yapılmakta ve çalışma bir bütün olarak değerlendirilmektedir.

2. Kalkınmada İnsan Sermayesi Unsuru Olarak Kadın Emegi ve Kadın Ayrımcılığı

Kalkınmada büyüme odaklı politikalardan 1990 sonrası bilgi toplumunun gelişimiyle insan sermayesi, çevre, eşitlik ve kapsayıcılık temelli kalkınma politikalarına geçiş kadının sosyo-ekonomik gelişme sürecindeki rolü, sosyal dışlanma ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha çok sorgulanmasına yol açmıştır. Literatürde kuramsal ve ampirik araştırma bulgularının desteklediği üzere kalkınmada kadının işgücüne katılım oranının düşüklüğü, kalkınma sürecinde kadının konumunun ikincil planda kalması, özellikle az gelişmiş toplumlarda ataerkil yapının etkisiyle kadına bakış açısı, emek piyasasında, sosyal, siyasi ve kültürel alanda kadını değersizleştiren ve kadın emeğini göz ardı eden 'kadın ayrımcı' bir yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklayıcı niteliktedir.

Geleneksel kalkınma yaklaşımları, kalkınmada kişi başına düşen gelirin artırılması ve sermaye birikiminin sağlanmasını amaçlayan gelir veya büyüme odaklı politikalara öncelik vermişlerdir. Geleneksel kalkınma yaklaşımlarından modernleşme kuramlarına göre modernleşme gereği kadının kalkınma sürecine katılımının artacağı, bağımlılık kuramlarına göre ise kapitalist sisteme dayalı sömürgeci politikalar nedeniyle kadının konumunun ikinci planda kalması ve kadın emeğinin değersizleşmesi söz konusudur. Bu süreçte, kadının ekonomik değeri, istihdamı, kalkınma sürecine katkısı ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri arka planda kalmıştır. Az gelişmişliğin nedeni olarak kadına verilen önem ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ön plana çıkması daha çok bilgi toplumunda insan sermayesi yönelimli insani kalkınma stratejisinin gündeme gelmesiyle gerçekleşmiştir.

İnsan sermayesi, bireyin doğuştan ve sonradan sahip olduğu niteliklerin değerini artırmaya yönelik tüm yatırımları içermektedir. İnsan sermayesi kuramına ilk teorik katkıda bulunan T.W. Schultz'a göre insana yapılan yatırımlar örgün eğitim, işbaşıda eğitim ve firmalar tarafından gerçekleştirilen yetiştirme programları, firmalar dışında gerçekleştirilen yaygın eğitim programları, insanın yaşam süresini ve çalışma gücünü etkileyen sağlık hizmetleri, daha iyi iş olanakları sağlayan göçlerdir (Schultz, 1971: 24-36). İnsan faktörünün verimliliğini etkileyen her türlü yatırım, konut ve boş zaman da insana yatırım kapsamında değerlendirilmektedir. Kalkınmada insan sermayesi unsuru olarak kadın emeğine verilecek önem, eğitim, sağlık, konut, göç, çalışma sürelerinin azaltılması, kadınlara daha fazla boş zaman yaratılması yönünde izlenecek insana yatırım politikalarıyla yakından ilgilidir. Çalışmanın giriş bölümünde verilen ampirik kanıtlar doğrultusunda insan sermayesi yatırımlarından eğitim sayesinde kadınların niteliğinin artırılması, bilgi toplumunda kadının işgücüne katılımını ve marjinal fiziki verimliliğini artırarak, daha yüksek ücret almasına, kişisel gelir dağılımı eşitsizliklerinin azalmasına ve sosyo-kültürel getirilerin artmasına neden olacağı ifade edilebilir. Kadın emeği, bir toplumun insan kaynağının yetişmesi açısından da kalkınma sürecinde ayrı bir yere sahiptir.

1970'li yıllarda erkek egemen bir bakış açısının sorgulanmasıyla ortaya çıkan feminist akım ile birlikte cinsiyet, ekonomik ve sosyolojik açıdan önemli bir unsur haline gelmiştir. Cinsiyet, biyolojik farklılıkların yanı sıra kadın ve erkekler arasındaki sosyal ve ilişkisel farklılıkları da açıklamaktadır. Biyolojik ve toplumsal cinsiyet birbirlerine bağlı olgulardır. Ancak, biyolojik cinsiyet değişmeyen fiziksel bir olgu, toplumsal cinsiyet ise değişebilir ve sosyal içeriklidir (Acker, 1992: 565). Bu anlamda, bir toplumda kadına verilen roller ile erkeğe verilen rollerin birbirinden farklı olması toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde kadın ve erkek emeğinin kalkınmada ayrı değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Kadınların toplumsal kimlikleri ise ailedeki konumlarına bağlı bulunmaktadır. Kadının kız çocuğu, anne ve eş olarak ailede üstlendiği rol toplumdaki yerini belirlemektedir (White, 1994: 28). Kadının anne olma özelliği, doğadan gelen bir ayrımcılığın olduğunu göstermektedir. Toplumun kültür vd. yapısına bağlı olarak kadına yüklenen roller ile kadının ekonomik ve sosyal yaşamda dışlanmasına yol açabilmektedir. Erkekler açısından ise meslek daha çok erkeğin toplumdaki konumunu belirlemekte ve erkeğe kalkınmada daha üretken bir rol vermektedir.

Kadın emeği, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm toplumlarda ücretli ve ücretsiz kolaylıkla istihdam edilebilen bir emek olarak görülmektedir. Ücretler açısından kadın emeği, erkek emeğinden sonra gelmekte, özellikle niteliksiz marjinal işlerde daha kolay istihdam edilebiliyor olması nedeniyle ise ilk sıralarda yer almaktadır. Modernleşme ve kapitalist üretim tarzının gereği olarak kadınların marjinal işlerde çalıştırılması ve ayrımcı, sömürgeci politikalara maruz kalması kalkınmada kadın emeğini değersizleştirmektedir. Dünyada kadınlar erkeklerle göre daha az gelir elde etmekle birlikte özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde yoksul kesimlerde kadınlar, ev içinde ve çalışma yaşamında daha fazla çalışmakta ve boş zamana sahip olmamaktadırlar. Bu durum, erkek emeğine göre kadın emeğinin daha ucuz olduğunu ve cinsiyet ayrımcılığını ortaya koymaktadır (Gönel, 2010: 129). Düşük gelirli ekonomilerde ekonomik, toplumun zihniyet yapısı, kadına bakış açısı gibi sosyo-psikolojik nedenlerle kız çocuklarının okuma-yazma oranının düşüklüğü, eğitim yaşamından dışlanması, gelecekte sosyal dışlanma ve kadının marjinal, niteliksiz işlerde çalışması, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi gibi etkenler kadının kalkınma süreciyle bağını zayıflatmaktadır. Dünya genelinde kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olmasına rağmen, özellikle düşük gelirli ekonomilerde kadının eğitim düzeyinin düşüklüğü, marjinal fiziki verimliliğinin ve ücret düzeyinin de düşük olmasına yol açmaktadır. Bu süreç, kadını erkeklerle ve sisteme daha bağımlı hale getirmekte, ayrımcı, sömürgeci yaklaşımlara neden olabilmektedir. Kadının özgürleşmesinin önündeki engeller, kadının iş ve sosyal yaşamdaki başarıya odaklanma ve dolayısıyla toplumun gelişmişlik düzeyini ve kalkınmada azalan verimler aşamasından artan verimler aşamasına geçmesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Kadınlar tarafından çocuk ve hasta bakımı gibi işler için kullanılan bakım emeği iki anlamda düşünülebilmektedir. Bakım emeği, bakım ile ilgili işler ve bakımı ile üstlenilen kişiye karşı duyulan his, sevgi gibi duygusal bağları içermektedir. Bu açıdan, kadınlar için bakım emeği ve duygusal emek birbiri içine geçmiş kavramlardır. Sadece mal ve hizmet üreten, fiziki sermayeyi dikkate alan ana akım iktisatta emek piyasasındaki birey, rasyonel

ve kendi çıkarını düşünen erkek çalışandır (Özkaplan & Serdaroğlu, 2010: 41). Duygusal emek, kamusal alan (piyasa) ile de ilgili olmakla birlikte genellikle özel alan (hane) ile ilgili olduğu için değeri ölçülememektedir. Toplumsal ve kültürel açıdan kadına yüklenen roller, duygusal emek ile doğrudan bağlantılıdır.

Kadınlar kalkınma sürecinde evde harcadıkları zaman diğer bir ifadeyle hane emeği ve hane dışında, çalışma yaşamındaki emeği ile yer almaktadırlar. Kadınlar çalışma yaşamına katılmasının yanı sıra evde çocuk bakımı, yemek, temizlik vd. karşılığı ödenmeyen bir fayda oluşturmaktadırlar. Kadınların hane emeği üretken görülmeyip, ekonomide değer bulmamakta ve piyasa ekonomisine dâhil edilmemektedir. Kapitalizmin gelişimiyle, bireylerin çıkarlarının ön plana çıktığı görünmeyen el düşüncesine dayalı klasik iktisadi yaklaşımda A. Smith, A. Marshall kadınların ev içindeki fedakârlığını zorunlu görmektedir. Neo-klasik iktisadın kurucularından Pigou, Edgeworth ve Jevons da kadının ekonomik yaşamda yer almasının aile yaşamına zarar vereceğini ileri sürmüşlerdir. G. Becker (1960), Neo-klasik modelde, erkeklerde eğitimin getiri oranının daha yüksek olduğunu ve daha etkin oldukları için çalışma yaşamında uzmanlaştıklarını, kadınların ise ev işi ve çocuk bakımı gibi hane içi işlerde daha etkin olduğunu ortaya koymuştur. Marksist yaklaşımda ise kadınların kapitalist sistem içerisindeki konumu dikkate alınmıştır. Kadın ve erkek ilişkisi, işçi ve sermaye ilişkisine benzetilerek kadın sömürüsü üzerinde durulmuştur. Marksistlere göre, sosyalist sistemde kadının kendiliğinden özgürleşeceği öngörülmüştür. Klasik, Neo-klasik ve Marksistler cinsiyet körü bir yaklaşım sergilemişler ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini dikkate almamışlardır (Toksöz, 2011: 86-95). Feminist kuramda ise kadınların ev içi görünmeyen emeklerini görünür hale getirmeye çalışarak, kadınlar arasındaki farklılıklar değil, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklara dikkat çekilmiştir. Buna göre, kadınların toplumsal ve siyasal iktidarın dışında tutulmalarının nedeni, kadın ve erkekler arasındaki farklılıklardır. Cinsiyet eşitsizliğinin temelinde kamusal alan ve özel alan ayırımı yer almaktadır. Kadınlar daha çok özel alandaki, erkekler ise kamusal alandaki etkinlikleriyle tanımlanmaktadır (Bora, 2014: 63).

Kadın emeğinin emek piyasasına katılımı, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Kadınların eğitim düzeyi, sosyo-kültürel değerleri, ailenin tutumu, evli ve çocuk sahibi olma durumu, yaş, ülkedeki kent-kır farklılıkları, din, çalışma yaşamı koşulları, ekonomik özgürlüklerini kazanma isteği, küreselleşme vd. kadın istihdamını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Kadın evdeki sorumlulukları nedeniyle de emek piyasasında yer almayabilmekte, kayıt dışı kalabilmektedir (Korkmaz, 2016: 303-4). Bu anlamda, hukuksal altyapı eksikliklerine bağlı olarak bir ekonomide kayıt dışı ekonominin varlığı da insan sermayesi unsuru olarak kadın emeğinin istihdamını etkileyebilmektedir.

Kadınların emek piyasasına katılımı, toplumların gelişmişlik düzeyi ve yoksulluğun azaltılmasında rol oynayan en önemli etkenlerden birisidir. Kadının emek piyasasına katılımı ile ekonomik özgürlüğünü elde eden, kendine güvenen ve toplumsal saygı kazanan kadınların toplum adına sosyal kazanımlarının da artacağı söylenebilir. Bu sosyolojik katkının açık olması ile birlikte kadınların işgücüne katılım oranlarının ve dolayısıyla kadın istihdamının erkeklere göre daha düşük olması, ayrımcılık kuramları çerçevesinde de

açıklanabilmektedir. Kadınların işgücüne katılımının düşüklüğü, kadın ve erkeğin eşit olarak görülmediği ve kurumsal engellerin olduğu anlamına gelmektedir (Kılıç & Öztürk, 2014: 104). Düşük gelirli ülkelerde, kadına bakış açısı ve kurumsal altyapının yetersizliği kadın istihdamını olumsuz yönde etkileyerek, gelişme sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırıcı etki oluşturabilmektedir.

İnsani kalkınma yaklaşımı kuramsal temelde A. Sen tarafından ileri sürülen yapılabirlik yaklaşımına dayanmaktadır. Yapılabirlik, bir şeyi yapabilme, başarabilme veya farklı işlevler kazanabilme durumunu açıklamaktadır. Yapılabirlik bireylerin özgürlüğü ile yakından ilgilidir. Özgürlük, farklı yaşam şekillerine ulaşmak için bireyin yapılabirlik setini yansıtmaktadır. Bireylerin yapılabirliği, kişisel özellikler, sosyal düzenlemelere bağlıdır (Sen, 1993: 30-33). Kadınların ekonomik özgürlüğü ve yapılabirlikleri arasındaki bağ kadının kalkınmadaki rolünü belirlemektedir. Bu anlamda kadının eğitimi, kadınlara verilen temel hak ve özgürlükler, fırsat eşitliği, demokrasi n kadın emeğini yapılabirliği belirleyen ana etmenlerdir.

Cinsiyete dayalı işbölümü temelinde ailede, toplumda ve devletin patriarkal yapısı ve ideolojiler de kadınların eğitim ve istihdam olanaklarına erişimini engelleyerek emek piyasasındaki konumunu güçsüzeleştirebilmektedir. Kapitalizme eklemleme noktasında esneklik gösteren patriarkal sistem, kadınların istihdama katılımı artsa da kadınların dezavantajlı konumu üzerinden kendini yeniden üretebilmektedir. 1990'lı yılların sonlarında neo-liberal politikalar nedeniyle esnek, güvencesiz ve korumasız çalışma koşulları, düşük ve düzensiz gelir, geçici ve kayıt dışı işler gibi kadın istihdamını olumsuz yönde etkilemiştir (Toksöz, 2011: 217). Bu anlamda, sistem ve kadın ilişkisi ve patriarkal yaklaşım önem kazanmakta, toplumların geleneksel ve yenilikçi bakış açısı ise kalkınmada kadın ayrımcılığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini belirleyici bir rol üstlenmektedir.

Ayrımcılık nedeniyle kadınlar vd. ekonomik ve eğitim, sağlık, demokrasi vd. haklardan yararlanamamaktadırlar. Ayrımcılık, sadece ekonomik sonuçları olan değil eğitim vd. sosyal, kültürel piyasa-dışı unsurları da içermektedir (Becker, 1971: 9). Toplumların gelişmişlik düzeyi ayrımcılığı etkilemekle birlikte gelişmiş ülkelerde de ırk ve cinsiyet temelinde ayrımcı, sömürgeci tutumlar izlenebilmekte ve ayrımcılığın türü ve derecesi farklı olabilmektedir. Kadının ekonomik yaşamda dışlanması, insan kaynaklarının kötüye kullanılmasına ve ekonominin değişime uyum sağlama yeteneğinin zayıflamasına yol açmaktadır. Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık konusunda genellikle kadınların daha dezavantajlı durumda olduğu gözlenmektedir. Bu durum, kadının işgücü piyasasındaki konumunu ve eğitim, gelir, sağlık gibi sosyal değişkenlerini de olumsuz olarak etkilemektedir. Bu olumsuz etkiler ise gelecek kuşaklara aktararak cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Parlaktuna, 2010: 1217-8).

Gelişmiş ekonomilerde cinsiyet ayrımcılığı, kadınların çalışma yaşamında işe alınmasında, yükselmeye karşılına çıkan engeller ve aynı iş için erkeklere göre daha az gelir elde etmeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde ise cinsiyet ayrımcılığı ekonomik faktörlerin yanı sıra şiddetle karşılaşma ve eğitim olanaklarından yararlanamama gibi kurumsal, kültürel alanlarda da görülmektedir (Demirbilek, 2007: 25).

Cinsiyete dayalı kadın ayrımcılığı Neo-klasik, kurumcu ve feminist iktisat olarak üç yaklaşım ile açıklanabilmektedir. Neo-klasik iktisat teorisine göre; kadınlar erkeklerle aynı niteliklere sahip olduğu halde onlardan daha az ücret alması, kadın işgücünün işverene maliyetinin tercih edilen erkek işgücüne göre daha az olduğunu göstermekte, işverenler daha düşük maliyete neden olacağı için daha düşük ücretli kadınları istihdam etmektedir. Bu durumda, piyasa ekonomisi, ayrımcılığın ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Ayrımcılık yapan firmalar, gelirleri azalarak, sektörden ayrılmak durumunda kalırlar. Neo-klasik ayrımcılık teorileri insan sermayesi, istatistiksel ayrımcılık, duygusal ayrımcılık ve aşırı kalabalıklaşma modeli olarak farklı şekillerde incelenmektedir (Palaz, 2003: 90-7).

Neo-klasik ayrımcılık teorilerinden insan sermayesi modeli emek arzı yaklaşımına göre erkeklere göre evlilik, çocuk bakımı vd. sorumlulukları nedeniyle daha az deneyimli olarak emek piyasasına katılmalarından dolayı daha az eğitilmiş ve ilgili alanda deneyimi az olan kadın daha düşük insan sermayesi düzeyine sahiptir. İnsan sermayesi birikimi düşük düzeyde olan kadın işgücünün üretkenliği düşük olması nedeniyle erkeklere göre daha az gelir elde etmektedir. Eğitim ve emek piyasası deneyimi kadının meslek seçimini etkileyen iki önemli unsurdur. Düşük insan sermayesi birikimine sahip kadın daha düşük statülü, niteliksiz işlerde çalışmak durumunda kalmaktadır (Anker, 1997: 317). Neo-klasik iktisadın kadın ayrımcılığına ilişkin insan sermayesi modelinin emek talebi yaklaşımına göre ise yüksek düzeyde eğitim gerektiren mesleklerde erkekler, kadınlara göre daha eğitilmiş ve daha deneyimli olmalarından dolayı daha fazla tercih edilmektedir. Ayrıca, kadınların evlilik nedeniyle başka ülke veya bölgelere gitmesi, çocuk bakımı vd. evdeki sorumluluklardan dolayı izin almaları, çalışma saatleri açısından erkeklere göre esnekliğinin az olması gibi unsurlar işverenlerin kadın işgücü talebini olumsuz yönde etkilemektedir (Anker, 1997: 318-9).

Neo-klasik iktisadın yaygın olarak ele alınan insan sermayesi modelinin yanı sıra istatistiksel ayrımcılık modeli, kadın ayrımcılığını eksik rekabet piyasası koşulları ile açıklamaktadır. Phelps (1972) tarafından geliştirilen istatistiksel ayrımcılık modeline göre işverenlerin kadın çalışana karşı ayrımcılık yapması, eksik rekabet koşulları altında tam olmayan bilgi ve belirsizlik altında karar vermek zorunda olduklarından kaynaklanmaktadır. (Palaz, 2003: 93). Eksik istihdam düzeyinde bulunan az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde bilgi eksikliği, cinsiyet ayrımcılığına neden olan yapısal faktörler arasında yer almaktadır.

Neo-klasik iktisadın duygusal ayrımcılık yaklaşımı, G. Becker tarafından geliştirilmiştir. Çalışanlar, aynı iş için iyi bir ücret ödenmesi durumunda bile bir kadının veya bir zencinin yönetimi altında çalışmak istemeyebilir. (Bilen & Yumuşak, 2008: 10-11). Müşteriler de kadın çalışanların kendisine hizmet etmesini istemeyebilir. Bu durum, bazı sektörlerde kadın istihdam oranını düşürebilir. Müşteri ayrımcılığı, gelirlerin daha düşük düzeyde olmasına ve kendi işini kurma eğilimini azaltmakta, diğer bir ifadeyle girişimciliği olumsuz yönde etkilemektedir (Lordoğlu & Özkaplan, 2007: 232). Toplumların gelişmişlik düzeyi rasyonel karar alma sürecini önemli ölçüde belirlemektedir. Emek piyasasında duygusal ayrımcılığın daha çok düşük gelirli geleneksel toplumlarda etkili olduğu ifade edilebilir.

Neo-klasik iktisadın aşırı kalabalıklaşma modeli, B. Bergman tarafından ileri sürülmüştür. Modelde ırk ayrımına göre siyah ve beyazların istihdam edildikleri, meslek ve sektörlerdeki farklılıkların benzer şekilde kadın ve erkekler için de geçerli olabileceği düşüncesinden yola çıkmıştır. Modele göre, cinsiyete dayalı istihdam ayrımcılığı, gelir dağılımını etkilemektedir (Bergmann, 1974: 103). Aşırı kalabalıklaşma modeli, kadın ve erkeklerin elde ettiği ücret farkını farklı meslek dallarında yoğunlaşmaları ile açıklamaktadır. Modele göre, kadınların yoğun olarak çalıştığı sektörlerde kadın işgücü talebi kadın işgücü arzına göre daha az ise ücret farkı ortaya çıkmakta ve kadınların yoğun olduğu sektörlerde ücretlerin erkeklerin yoğun olduğu sektörlerde göre daha düşük olduğu kabul edilmektedir (Çolak & Ardor, 2001: 95). Gelişmekte olan ekonomilerde gıda, tekstil gibi emek yoğun üretim yapan tüketim malı üreten sektörlerde kadın çalışanların fazlalığı, ücretlerin daha düşük düzeyde olmasına yol açmaktadır. Kadın emek arzı fazlalığı, ücretleri aşağıya hatta asgari ücret seviyesine çekmektedir.

Neo-klasik teoriye göre bireyler rasyonel karar almakta, çeşitli iş olanakları arasında özgür bir şekilde seçim yaparak, zevk ve tercihlerine göre seçim yapmaktadırlar. Kadın ayrımcılığını açıklayan kurumcu yaklaşım ise emek piyasalarının esnek olmadığını ve tekel gücüne sahip firmaların ve kurumsal düzenlemeler nedeniyle iş arayanların kendi tercihleri dışında daha düşük nitelikli işlerde ve ikincil piyasalarda çalışmak durumunda kalacağını ileri sürmektedir. Kadınların genellikle ikincil işlerde istihdam edildiği, erkeklerin ise yüksek ücretli birincil işlerde çalıştığı söylenebilmektedir (Palaz, 2003: 97-8). Birincil işler, firmaların hedeflerine uygun olarak teşvik edici, yaratıcı, problem çözen, disiplinli, kurallara ve otoriteye uyumlu, gönüllü, bireysel başarı ve motivasyon içeren kişilik özelliklerini gerektirmektedir. İkincil işlerde ise daha çok hizmet anlayışı ve hizmet sektörü ile ilgili olup, kadınları ve gençleri istihdam eden işlerdir. Bu sektörlerde, kadınlar daha düşük ücret ile çalıştırılmaktadır (Reich vd., 1973: 360). İnsan sermayesi kuramı açısından kadınların büyük ölçüde ikincil işlerde istihdamının fazla olması emek piyasasında kadının niteliğinin düşük düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Kurumsallaşmış işletmeler, nitelikli düşünsel emeği istihdam eden işletmelerdir. Bu anlamda, kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesi kadın emeğinin daha çok birincil, nitelikli alanlarda istihdam edilmesine ve daha yüksek ücret ödenmesine yol açacağı ifade edilebilir.

Kadın ayrımcılığının açıklayan diğer yaklaşım feminist iktisada göre, cinsiyet kavramı kadın ve erkeğin biyolojik durumundan ayrı tutulmaktadır. Cinsiyet, kültürel anlamda eril veya dişil davranışları açıklamaktadır. Bazı toplumlarda erkeklerin ev işleri yapması, kadının ise sportif faaliyetlere katılmasının uygun görülmediği şeklinde bakış açıları bulunmaktadır. Bundan dolayı, toplumda kadın ve erkeğin biyolojik yapısı sabit ancak, cinsiyet açısından daha değişkendir (Ferber & Nelson, 1993: 102). Kadın ayrımcılığı cinsiyet temelinde kültürel açıdan sorgulanmaktadır.

Feminist iktisadın amacı ekonomide kadını değil, kadın bakış açısını da içerecek bir şekilde ekonomiyi incelemektir. İktisat disiplininin toplumsal cinsiyet anlayışı temelinde kadın deneyimlerinin de içerilmesine olanak verecek bir bakış açısından yoksundur. (Serdaroğlu, 1998: 69).

Ana-akım iktisat olarak klasik iktisat temeline dayanan neo-klasik kuram, eril-cinsiyetçi bir yaklaşım geliştirmiştir. Kadın, klasik ve neo-klasik iktisadi yaklaşıma göre üretici değil tüketici olarak ele alınmış, anne ve erkeğe bağımlı eş rolü dikkate alınmıştır (Kaya & Belke, 2018: 56). Feminist iktisat yaklaşımı ise kadın ayrımcılığını sosyolojik boyutta ele almaktadır.

Feminist iktisat yaklaşımı kalkınma anlayışındaki değişimle 1990'lı yıllarda gelir odaklı kalkınmadan insani kalkınmaya geçiş sürecinde kadına ve erkeklere verilen toplumsal rollerin cinsiyetçi ve eşitlik temelinde tartışılmasıyla ortaya çıkmıştır. İlk feminist iktisat konusunda ilk teorik katkı veren iktisatçılar J.S. Mill, H. Taylor ve B. Bodichon, 1840-1870 döneminde kadının istihdam ve mülkiyette eşitliğini açıklamışlardır. İngiltere'de, M. Fafcett, A. Biggs, B. Webb, 1890-1920 yılları arasında "eşit işe eşit ücret" talebine ilişkin çalışmalar yapmışlardır. Bu dönemin feminist iktisatçıları olan Paula England, Nancy Folbre, Ann Jennings, Julie A. Nelson, Michele Pujol, Diana Strassmann ve Marianne Ferber gibi iktisatçılar söz konusu dönemin feminist iktisatçıları olarak bilinmektedir. Feminist iktisat, 1980 sonrası kalkınmada kadının durumunun yanı sıra iktisat biliminin yapısı da incelenerek, 1990'lı yıllarda cinsiyetçilik de sorgulanmaya başlanmıştır (Eroğlu & İşler, 2004: 58-9). Bu anlamda kalkınmanın ekonomik boyutunun yanı sıra sosyal, kültürel ve kuramsal temelde cinsiyetçi bakış açısının tartışılması söz konusudur.

Feminist iktisat kuramı, emek piyasası dışındaki değişkenler ile ilişkilidir. Feminist yaklaşıma göre kadın, emek piyasasında avantajlı konumda değildir. Aile içinde ve toplumda kadına patriarkal ve geleneksel bakış, kadın ayrımcılığının temel nedenidir. Tüm toplumlarda ev işi ve çocuk bakımı daha çok kadının sorumluluğu olarak görülmektedir. Bu sosyal norm ve değer yargıları kadınlar için geçerli olup, cinsiyet ayrımcılığını güçlendirmektedir. Toplumun kadınlara yüklediği sorumluluklar ve patriarkal bakış açısı, kadınların erkeklere göre emek piyasasına girmeden önce neden daha az sermaye birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Erkeklere göre kadınların daha az eğitilmiş ve deneyime sahip olması, emek piyasasında nitelik gerektiren işlerde istihdam edilememesine yol açmaktadır (Anker, 1997: 324). Bilgi toplumunda insan sermayesi yönelimli kalkınma stratejisinde, kalkınmada kadının önemini yanı sıra kadına bakış açısı, feminist iktisadın gelişimi ile kadın ayrımcılığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklayan önemli bir unsur haline gelmiştir. Az gelişmiş toplumlarda ise eğitim düzeyinin düşüklüğünün yanı sıra geleneksel değer yargıları vd. etkenlere bağlı olarak kadına bakış açısı gelişmiş toplumlara göre kadın ayrımcılığının kalkınma üzerindeki etkisini ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha fazla oranda artırdığı ve kalkınma sürecini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Gelişme

Çalışmanın önceki bölümünde vurgulandığı gibi kalkınma anlayışındaki değişim ile birlikte insani kalkınma sürecinde insan sermayesi unsuru olarak kadın emeğinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Kalkınmada kadının ikincil planda olduğunu ileri süren cinsiyet ayrımcılığı yaklaşımları ise kadın ayrımcılığına gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ortak bir sorun olarak dikkati çekmektedir.

Kadın ayrımcılığını açıklayan yaklaşımlardan feminist iktisadın gelişimi ile 1990'lı yıllarda cinsiyet kavramına yüklenen toplumsal cinsiyet olgusu, iktisat biliminde gelişme sürecinde kadın ve erkeğin biyolojik varlığıyla değil, kültürel açıdan kadın ve erkeğe atfedilen rollerin sorgulanması gibi yeni bir bakış açısı kazandırılmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllarda küreselleşme ile artan rekabet ve eşitsizlikler ise toplumsal cinsiyet temelinde de eşitsizliklerin artmasına ve yoksulluğun kadınlaşmasına neden olmuştur. Burada ele alınan sorun, düşük gelirli ekonomilerde kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin gelişme süreci üzerinde daha fazla etkili olup olmadığının tartışmaya açılmasıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde kadının işgücüne katılım oranının düşüklüğü ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bu ülkelerin orta gelir düzeyini aşamamasının önemli bir nedeni olarak da görülebilmektedir. Çalışmanın bu kısmında, toplumsal cinsiyetin kavramsal çerçevesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ölçülmesi, yoksulluğun kadınlaşması ve orta gelir tuzağı ilişkisi ele alınmaktadır.

3.1. Toplumsal Cinsiyet: Kavramsal Çerçeve

Kadınların elde ettiği gelirler, kadını işgücüne katılma oranı, toplum baskısı, özgürlükleri, yapılabirlikleri toplumların gelişmişlik düzeyine göre farklılaşabilmektedir. Ampirik araştırma bulgularının desteklediği üzere, emeğin ortalama verimliliği düşük düşük az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda kadın gelişme sürecinde ikincil planda kalmakta, kadın ayrımcılığı, işgücüne katılım oranının düşüklüğü, patriarkal yaklaşım vd. yapısal faktörlere bağlı olarak cinsiyet eşitsizlikleri daha yaygın görülmekte ve kadınlar daha düşük yaşam kalitesine sahip olmaktadır. Ancak, gelişmiş ülkelerde de özellikle emek piyasası açısından kadın ayrımcılığı görülebilmektedir. Gelişmiş ülkelerin kültürel açıdan daha homojen toplumlar olması düşük gelirli ülkelere göre kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha az görülmesine neden olabilmektedir.

18. ve 19. yüzyılda klasik anlamda sömürgecilik, kölelik vd. uygulamalara bakıldığında kadınların sömürgeci politikalarından daha çok etkilendiği görülmektedir. Kadınların doğa ile etkileşimi biyolojik olarak görüldüğü için, ataerkil önyargıların da etkisiyle kadınların çocuk doğurma, çocuk bakımı ve ev işlerinde harcadığı zaman emek olarak değerlendirilmemektedir. Emek, artı-değer oluşturmak anlamına gelmesi nedeniyle erkeklerin kapitalist düzende üretken istihdam edilmesi anlamına gelmektedir (Mies, 2011: 103-5). Erkek ve kadın emeğine verilen toplumsal roller, eril ve dişil ayrımı, toplumun gelişmişlik düzeyi ve düşünce yapısı ile ilişkili olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini oluşturmaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın, erkek ve kadınlar arasındaki farkı göstermekle birlikte cinsiyet ilişkilerinin evrensel özelliği olan eşitsiz yapılanmaya da işaret etmektedir. Cinsiyet kavramı doğal ve değişmez olanı, toplumsal cinsiyet kavramı ise tarihsel, toplumsal süreç içinde oluşan dinamik ve değişebilir ilişkileri içermektedir. Gelişme sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısı, kalkınma sürecinin nasıl işlediği ve kadınlar açısından eşitliği sağlamaya yönelik kadın odaklı alternatif kalkınma stratejilerinin geliştirilmesine yol açmaktadır (Ertürk, 1996: 342). Yoksul yanlısı-kapsayıcı kalkınma politikaları çerçevesinde

toplumsal cinsiyet yaklaşımı da kadın odaklı bir yaklaşım olarak yeni kalkınma stratejileri arasında kabul edilebilir.

Çalışmanın ilk kısmında ele alınan kadın ayrımcılığını açıklayan neo-klasik, kurumcu ve feminist iktisat yaklaşımları gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde cinsiyet ayrımcılığına yol açan faktörleri ele almaktadır. Ancak, kalkınmada kadının nasıl bir rolü olduğuna ilişkin analizler ise kadın ayrımcılığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklar niteliktedir. Kalkınmada kadının rolünü açıklayan ilk yaklaşım ise Boserup (1970) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu döneme kadar, ekonomik büyümeyle birlikte toplumlar geliştikçe kadınların durumunun iyileşeceği, kadının üzerindeki geleneksel baskıların ortadan kalkacağı kadının eğitim düzeyinin yükselmesi ve istihdamının artmasıyla ve kadın ayrımcılığının azalacağı düşüncesi geçerli olmuştur. Boserup 1970 yılında 'Kalkınmada Kadın'ın Rolü' isimli kitabında sömürgeci politikalara ve kadınlara dayatılan engellere rağmen tarımsal ve sanayileşmeye dayalı kalkınma sürecinde kadınların önemli bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Kalkınma düşüncesine önce kadın, daha sonra toplumsal cinsiyet dâhil edilmiştir. Kalkınmada kadının yeri ve önemini açıklamaya yönelik olarak ileri sürülen yaklaşımlar 'Kalkınmada Kadın', 'Kalkınma ve Kadın', 'Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma' olmak üzere üç yaklaşım çerçevesinde ele alınabilmektedir. Boserup (1970)'un kalkınmada kadının rolüne ilişkin vurgusuyla birlikte Amerikan liberal feministleri 'Kalkınmada Kadın' terimini kullanmaya başlamışlardır. Bu yaklaşım, 1950-1970 dönemindeki modernleşme teorisiyle ilişkili olup, modernleşme sürecinde kadınlarının göz ardı edildiği düşüncesine dayanmaktadır. Kalkınma ve Kadın yaklaşımı ise 1970'lerin ikinci yarısında modernleşme teorisinin ve 'Kalkınmada Kadın' yaklaşımının eleştirisinden doğmuştur ve neo-marksistler tarafından ileri sürülen bağımlılık teorisine dayanır. Bu yaklaşım, kadın ve kalkınma süreci arasındaki ilişkiden hareket ederek, kadınların daima kalkınmanın odağında olduğunu ileri sürmektedir. Modernleşme teorilerinde 'Kalkınmada Kadın' yaklaşımı, bağımlılık yaklaşımından etkilenen 'Kalkınma ve Kadın' düşüncesine yerini bırakmış, post modern eleştirilerin katkısıyla 'Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma' yaklaşımı ortaya çıkmıştır. 1980'lerde piyasa ekonomisine geçiş ve 1990'lı yıllarda neo-liberal politikaların uzantısıyla ortaya çıkan küreselleşme sürecinde Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı, Kalkınmada Kadın yaklaşımına alternatif olarak geliştirilmiştir. Kuramsal temeli sosyalist feminist düşünceden etkilenen toplumsal cinsiyet yaklaşımı, kadınların yaşamlarının tüm yönlerine bakan bütüncül bir perspektife sahiptir. Bu yaklaşımda, sadece kadın dayanışması değil, erkeklerin katkısı da önemlidir. (Toksöz, 2011: 48, 70). 1990ların sonu ve 2000'li yıllarda ise üçüncü dünya feministlerinin Batı'nın kültürel egemenliğine karşı çıkması, kadınlar, çevre, sürdürülebilirlik temelinde kalkınma ve kültür etkileşiminden yola çıkılarak, kalkınmada kadına yönelik kapsayıcı politikaların gündeme gelmesi ve kapitalist kültüre karşı yerel kültürün önem kazanması olgularından hareketle toplumsal cinsiyet yaklaşımı çerçevesinde kadını güçlendirme yaklaşımı ileri sürülmüştür (Yavuz & Serdaroğlu, 2010: 94-7). Kadının kalkınmada güçlendirilmesi toplumun bütünü açısından önem taşımaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle toplumun nüfus olarak önemli bir bölümünü oluşturan kadınların güçsüzlüğü, toplumun tümünü etkilemektedir. Ulusal kalkınmada olduğu gibi yerel kalkınmanın da kapsayıcı ve sürdürülebilirlik açısından kadınların da deneyim, bilgi ve emeğinin yer aldığı katılımcı, demokratik ve eşitlik temelinde

gerçekleştirilecek bir kalkınma politikasının uygulanması ile sağlanabileceği açıktır (Altun, 2017: 53). Kadının güçlendirilmesinde, insan sermayesi olarak kadının eğitimi, bilgi, beceri, niteliğinin diğer bir ifadeyle insan sermayesi donanımının artırılması yoluyla toplumda kadının konumunun iyileştirilmesi söz konusudur.

Kadın konusunun uluslararası düzeyde kurumsal anlamda ele alınmasında Batı ülkelerinde kadın hareketlerindeki artış, Doğu-Batı kapitalizmi ve Üçüncü Dünya radikalizmi ve büyüme modellerinin sorgulanarak eşitlikçi politikalara yönelik paradigma değişimi olmuştur (Ertürk, 1996: 348). Kadının kalkınmadaki konumu evrensel bir niteliğe sahip olup, 1960'larda ilgi görmeye başlamıştır.

Kadının kalkınmadaki rolü ve kalkınma stratejilerinin belirlenmesine yönelik olarak 1930'larda kalkınma çalışmalarında kadınlar ihmal edilmişlerdir. 1960'larda yeni dalga feminizmin ortaya çıkışına kadar kalkınmada sanayileşme sürecinde kadın dışarıda tutulmuştur. 1970'de "İkinci Kalkınma On yılı için Uluslararası Kalkınma Stratejisi"nde kadınların kalkınma sürecine entegrasyonunun teşvik edilmesi gerekliliği ortaya koyulmuştur. 1975'de Mexico City'de Birleşmiş Milletler tarafından ana teması 'Eşitlik, Kalkınma ve Barış' olan Birinci Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiş, 1975-1985 arasındaki dönem 'Kadının İlerlemesi Onyılı' olarak kabul edilmiştir. 1980'lerde yapısal uyum politikaları ile oluşturulacak zenginliğin erkekler kadar kadınları da kapsayacağı ileri sürülmüştür. 1980 yılında Kopenhag'da 'İkinci Dünya Kadın Konferansı' düzenlenmiştir. Bu konferansta, kadınların bakış açısının şekillendirilmesine ilişkin çeşitli tartışmalar ve alternatif ideolojiler gündeme gelmiştir. Bu konferansta ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal gelişmişlik düzeylerine göre farklı bakış açıları ileri sürülmüştür. Gelişmekte olan ülkeler, kadının kalkınmada dezavantajlı olduğuna, gelişmiş ekonomiler ise kadın erkek eşitliğine vurgu yapmışlardır. Sosyalist devletlerdeki kadınlar ise ülkelerinde zaten kadın erkek eşitliği olduğunu savunmuşlardır. 1985 yılında Nairobi'de 'Üçüncü Dünya Kadın Konferansı' düzenlenmiştir. 1980'li yıllarda toplumsal cinsiyet yaklaşımının temel unsurlarından birisi kadını güçlendirme söylemi ise 1990'dan itibaren önem kazanmıştır. 1995'de Pekin'de 'Dördüncü Dünya Kadın Konferansı: Eşitlik, Kalkınma ve Barış için Eylem' düzenlenmiştir. Konferansta toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılması çerçevesinde kadınların güçlendirilmesi amacıyla kadın erkek eşitliğini gerçekleştirmeye yönelik somut politikalar belirlenmiştir. Eylül 2000'de ise Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası ve OECD işbirliği ile 'Milenyum Kalkınma Hedefleri' oluşturulmuştur. 2015'de ulaşılması planlanan bu hedeflerden üçüncüsü 'toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini desteklemek' olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Milenyum Kalkınma hedeflerinin tümü ve toplumsal cinsiyet hedefi arasında güçlü bağlar oluşturulmuştur (Yavuz & Serdaroğlu, 2010: 49-89). 1980 sonrası Dünya Bankası kaynaklı neo-liberal yapısal uyum politikalarının başarısızlığı, 1990'lı yıllarda küreselleşme ve tüm dünyada yoksulluğun artması, kalkınmada eşitlik temelli kapsayıcı kalkınma gibi yeni yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Bu süreçte ise özellikle kadının yoksullaşması nedeniyle kadın çalışmalarına ilginin arttığı görülmektedir. Bilgi toplumunun insan odaklı kalkınma anlayışına uygun olarak ise kadına verilen önemin artması ve toplumsal cinsiyet temelinde kadının güçlendirilmesi yaklaşımı, sosyal, kurumsal ve siyasi boyutta da kadın odaklı eşitlikçi, yoksul yanlısı-kapsayıcı kalkınma politikalarına duyulan gereksinimi açığa çıkarmaktadır.

3.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Ölçülmesi

Kalkınma iktisadı alanında ülkeler arasındaki gelişmiş farklılıklarını açıklamak amacıyla ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel birçok gösterge kullanılmaktadır. S. Kuznets'in tanımlanmasına göre ülkeler, ulusla arası gelişmişlik farklılıklarına göre açıklanabilmektedir Dünya Bankası kişi başına düşen gelirine göre ülkeleri yüksek, orta-alt orta ve üst- orta, düşük gelirli ülkeler, Birleşmiş Milletler ise insani kalkınma endeksine göre çok yüksek, yüksek, orta ve düşük düzeyde insani kalkınma düzeyine sahip ülkeler olarak sınıflandırmaktadır. Çalışmanın ampirik kısmında Dünya Bankası'nın sınıflaması dikkate alınmaktadır. Kadının işgücüne katılım oranı, kadınların sektörel dağılımı, kadınların aktif nüfus payı, eğitim düzeyi, ücret vd. göstergeler ile kadının kalkınmadaki rolü incelenebilmektedir. Gelir ve insani kalkınma düzeyi yüksek ülkelerde de kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği görülebilmektedir. Ancak, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde çalışmanın ampirik sonuçlarının desteklediği üzere toplumsal cinsiyet eşitsizliği daha fazla oranda görülebilmektedir. Bu durum, toplumlarda kadına verilen değer ve kadına bakış açısı, demokrasi, insan sermayesine yatırım, kapsayıcılık düzeyi, sosyolojik vd. unsurlarla yakından ilgilidir.

Uluslararası alanda toplumun kültürel bakış açısını, kurumsal kalitesini ve toplumsal cinsiyet temelinde eşitsizlikleri ölçmek amacıyla uluslararası kuruluşlar tarafından çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ölçümü ve toplumsal cinsiyet temelinde kadının toplumdaki konumunu belirtmeye yönelik olarak Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, Toplumsal Cinsiyet Güçlendirme Ölçüsü, Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Açığı Endeksi, Küresel Girişimcilik ve Kalkınma Enstitüsü tarafından ise Cinsiyet Küresel Girişimcilik ve Kalkınma Endeksi geliştirilmiştir.

Cinsiyet eşitsizliği, insani gelişme için önemli bir engel oluşturmaktadır. 1990'dan bu yana artan girişimlere rağmen kadınlar cinsiyet eşitliği elde edememişlerdir. Kadın ve kız çocuklarının karşılaştığı dezavantajlı durumlar büyük bir eşitsizlik kaynağıdır. Çoğu zaman, kadınlar ve kızlar, sağlık, eğitim, politik temsil, işgücü piyasası vb. alanlara karşı ayrımcılığa uğramakta, kendi yeteneklerini ve seçim özgürlüğünü geliştirmek için olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (GDI), 1995 yılında insani gelişme açısından cinsiyet eşitsizliğini ortaya koymak amacıyla hesaplanmıştır. İnsani kalkınma endeksi; eğitim, sağlık, gelir değişkenlerinden hareketle ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini yansıtmakta ancak cinsiyet temelinde eşitsizlikleri göstermemektedir. GDI, insani kalkınma endeksinde olduğu gibi temel yetenekleri cinsiyet farklılıkları açısından açıklamaktadır. Toplumsal Cinsiyet Güçlendirme Ölçüsü (GEM), karar alma sürecinde kadın ve erkeklerin politik yaşama aktif olarak katılıp, katılmadığını göstermektedir. GDI, yeteneklerin genişletilmesine odaklanırken, GEM, yaşam olanaklarından yararlanmak için kullanılabilir yeteneklerin kullanımıyla ilgilidir (UNDP, 1995: 73).

2010 yılından itibaren toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ölçümü açısından Birleşmiş Milletler tarafından Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi geliştirilmiştir. Toplumsal

Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (GII) kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliği üreme sağlığı, güçlendirme ve emek piyasası olmak üzere üç boyutta ele almaktadır. Anne ölüm oranı, ergen ölüm oranı, parlamentodaki kadınların temsil oranı, kadın ve erkeklerin orta öğretime katılma oranı, kadın ve erkeklerin işgücüne katılma oranı olmak üzere beş göstergesi kullanılmaktadır. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, kadın ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri ortaya koymak açısından insani kalkınma endeksi ile aynı çerçeve üzerine kurulmuştur. Bu endeks ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişme sürecindeki maliyetini ölçülmektedir. Cinsiyet eşitsizlikleri, insani kalkınma düzeyini düşürmekte ve insani gelişme için bir kayıp veya boşluk olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, ulusal insani gelişme başarılarının insani kalkınma düzeyinin cinsiyet eşitsizliği açısından ne derece zarara uğradığını ifade etmektedir. Bileşen göstergeleri, kritik politika müdahalesine ihtiyaç duyan alanları vurgulamakta ve kadınların sistematik dezavantajlarının üstesinden gelmek için proaktif düşünme ve kamu politikasını teşvik etmektedir (UNDP, 2010: 215).

Dünya Ekonomik Forumu, Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksini hesaplamaktadır. Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi ilk olarak 2006 yılında Dünya Ekonomik Forumu tarafından toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliğin açıklanması amacıyla geliştirilmiştir. Endeks, ülkelerarası karşılaştırmalarda, cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik, eğitim, sağlık ve politik kriterler üzerindeki etkilerini analiz etmeye yönelik olarak kadınlarla erkekler arasında eşitsizlikleri Ekonomiye Katılım ve Fırsat, Eğitime Erişim, Sağlık ve Yaşam ve Politik Güçlendirme olarak dört temel kategoride ele almaktadır. Ekonomik katılım ve fırsat kategorisinde kadın işgücüne katılım oranının, erkek işgücüne katılım oranına oranı; benzer işte çalışan kadınlar ve erkekler arasında ücret eşitliği; kadının gelirinin erkeğin gelir değerine oranı, kanun yapıcı ve üst düzey yönetici kadın sayısının erkek sayısına oranı ile mesleki ve teknik çalışan kadın sayısının erkek sayısına oranı göstergeleri yer almaktadır. Eğitime katılım kategorisinde kadın okuryazarlık oranının erkek okuryazarlık oranına oranı; ilköğretimde kadın net okullaşma oranının erkek net okullaşma oranına oranı; ortaöğretimde kadın net okullaşma oranının erkek net okullaşma oranına oranı; yükseköğretimde kadın net okullaşma oranının erkek net okullaşma oranına oranı göstergeleri dâhil edilmiştir. Sağlık ve yaşamda kalma kategorisinde doğumda cinsiyet oranı ve kadınlar için beklenen sağlıklı ömür değerinin, erkekler için beklenen sağlıklı ömür değerine oranı göstergeleri bulunmaktadır. Siyasi güçlenme kategorisinde; parlamentodaki kadın milletvekillerin koltuk sayısının erkek milletvekillerinin koltuk sayısına oranı; bakanlık düzeyindeki kadın sayısının erkek sayısına oranı; kadınların devlet ya da hükümet başkanı olarak geçirdiği yıl sayısının erkeklerin geçirdiği yıl sayısına oranı göstergeleri kapsamaktadır. Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi ile toplumsal cinsiyet açığının oluşturduğu sorunların giderilmesi ve yaratılan fırsatlar ile küresel farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır (WEF, 2017: 3).

Küresel Girişimcilik ve Kalkınma Enstitüsü tarafından Cinsiyete dayalı Küresel Girişimcilik ve Kalkınma Endeksi 30 ülke için yüksek potansiyel girişimciliğin gelişim ve artışı ile ilgili istatistiklerden hareketle oluşturulan bileşik endekste, bireyler ve kurumları ölçen değerleri bir araya getiren özgün bir yöntem kullanılmaktadır. Endekste, girişim çevresi, girişim eko-sistemi ve girişim isteği alt göstergeleri dikkate alınmıştır (Batı, 2017: 114).

Kadın girişimciliğinin artırılmasına yönelik olarak mikro kredi vd. alınacak önlemlerin, kadın yoksulluğunun giderilmesi ve orta gelir tuzağının aşılması açısından son derece önemli olduğu ifade edilebilir. Aşağıda küreselleşme ve artan eşitsizliklerin yanı sıra kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluğun kadınlaşması ve orta gelir tuzağı ilişkisi ele alınmaktadır.

3.3. Yoksulluğun Kadınlaşması ve Orta Gelir Tuzağı

Kadınların işgücüne katılımı hem ekonomik hem de sosyal açıdan kalkınmayı sağlayan ve yoksulluğun azaltılmasında rol oynayan en önemli etkenlerden birisidir. Dünya ekonomisinde 1990 yılında Birleşmiş Milletler yoksulluğu evrensel bir sorun olarak tanımlamıştır. Neo-liberal politikaların uzantısında küreselleşme olgusu, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde yoksulluğu artırdığı gibi gelişmiş ekonomilerde de yoksul insanların sayısında artış olmuştur. Ancak, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde yoksulluğun toplumsal maliyeti gelişmiş ülkelerdekinden daha yüksektir. Yoksulluk, tüm insanlar için önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Ancak, kalkınmada kadına bakış açısı vd. kültürel ve kurumsal faktörlere bağlı olarak kadınların daha dezavantajlı konumda olmaları nedeniyle yoksulluktan kadınların ve beraberinde çocukların daha fazla etkilendiği görülmektedir. Özellikle kadınların yoksulluğu gelişmekte olan ekonomilerde önemli bir katma değer kaybı anlamına gelmektedir. Türkiye gibi henüz sanayileşmesini tamamlamış gelişmekte olan ülkelerin yüksek katma değer üreten bir aşamaya geçmesi ve orta gelir tuzağından kurtulması için kadın emeğinin güçlendirilerek kalkınma sürecine kazandırılması gerekmektedir. Bu anlamda, gelişmekte olan ekonomilerde kadınların yoksullaşmasının önündeki engellerin kaldırılması, orta gelir tuzağının aşılmasının, sanayileşmenin ve insani kalkınmanın önünü açacağı ifade edilebilir.

"Yoksulluğun kadınlaşması" kavramı, ilk olarak 1978 yılında Diane Pearce tarafından ileri sürülmüştür. Pearce (1978), söz konusu dönemde Amerika'da kadınların yoksulların önemli bir bölümünü oluşturması ve kadınların işgücüne katılım oranındaki artışa rağmen 1950-70 döneminde kadınların ekonomik konumlarının giderek kötüleşmesi ile yoksulluğun kadınlaşmasına dikkat çekmiştir. Pearce vd. tarafından yapılan çalışmalarda yoksul kadınların sayısının yoksul erkeklerin sayısından daha fazla olduğu belirlenmiştir. 1995 yılında Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda da "Yoksulluğun Kadınlaşması" ifadesine yer verilmiştir (Ulutaş, 2009: 25).

Kadınların yoksullaşması, insan sermayesi unsuru olarak kadın emeğine verilen önemin azlığı, kadının eğitimi, kadına bakış açısı, istihdam politikaları, kapsayıcı politikaların yetersizliği, sömürgeci politikalar, sosyal devletin olmaması gibi birçok faktör ile açıklanabilmektedir. 'Kadınların yoksulluğu, toplumsal olarak onay verilmiş eşitsiz cinsiyet rolleri örüntüsünün bir sonucudur' şeklinde değerlendirilebilmektedir. Kalkınmada kadınların emeği görünmeyen emek olarak da ifade edilebilmekte ve patriarkal bakış açısı kadınların ikincil planda kalmasına ve yoksullaşmasına neden olabilmektedir. Yoksulluğun kadınlaşmasının temel nedenleri ise kadına ev içi işlerde üstlenen toplumsal rol nedeniyle kadının emeğinin değersizleştirilmesi, kadınların emek piyasalarındaki ikincil konumları, neo-liberal yeniden yapılandırma kaynaklara ve kamusal hizmetlere eşitsiz erişim, eğitime

eşitsiz erişim, sosyal koruma yoksunluğu ve sağlığa eşitsiz erişim vd. unsurlara dayandırılmaktadır. (Ulutaş: 2009: 26-34). Söz konusu unsurlar kalkınmada kadın ayrımcılığının bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırmaktadır. Kalkınmada kadının güçlendirilmesi, eşitsizliklerin giderilmesi sosyal dışlanmaya yer vermeyen dengeleyici kamu politikalarına gereksinimi ortaya çıkarmaktadır.

Bir toplumda kadın ayrımcılığı, kadınlar arasındaki yoksulluk riskini artırabilmektedir. Kadınlar arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Tüm kadınlar yoksulluğa değişik şekillerde maruz kalabilmektedir. Eşitsizlik, yoksulluk ve cinsiyet ayrımcılığının örtüşen yönleri bulunmaktadır. Ayrımcılık, fırsat eşitliği, katılım, koşullar ve sonuçlar açısından yoksulluk riskini özellikle kadınlar aleyhine artırabilmektedir. Yoksulluğun kadınlaşmasında kadın ayrımcılığı ve kadınların içinde bulunduğu yoksulluk kısır döngüsüne karşı alınabilecek çeşitli önlemler bulunmaktadır. Bu kapsamda, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların izledikleri kadın odaklı stratejiler doğrultusunda yaptırımlar, teşvikler ve sosyal yardımlar, devlet teşvikleri, mikro kredi uygulamaları gibi yoksullukla mücadele politikaları ön plana çıkmaktadır (Öztürk & Çetin, 2009: 2672, 2683-92). Feminist iktisat çerçevesinde kültürel anlamda kadına bakış açısının ve toplumsal rollerinin yenilikçi, açık toplum anlayışıyla sorgulanması doğrultusunda, eğitim ile toplumun zihniyet tapısındaki değişim ve dönüşümü gerçekleştirmek ve toplumsal farkındalığı artırmak da kadın yoksulluğunun azaltılmasında önemli etmenlerden birisi olarak ele alınabilir.

Ülkelerin uzun bir dönemde orta gelir seviyesinden yüksek gelir seviyesine geçememeleri iktisat literatüründe 'orta gelir tuzağı' (OGT) kavramı ile tanımlanmaktadır. OGT ilk kez Dünya Bankası'nın 2007 Raporunda tanımlanmış ve isim olarak araştırmacıların karşısına yeni bir formla çıkmış olsa dahi alternatif kullanımları olan büyüme yavaşlaması, büyüme yorgunluğu ve durağan büyüme gibi terimlerle iktisatçıların aşına olduğu bir konuya daha farklı bir bakış açısı getirmektedir. Ülke ekonomilerinin büyüme hızlarını yavaşlaması emeğin ortalama verimliliğini de düşürerek, kişi başı gelir düzeyini de olumsuz etkilemekte ve gelir düzeyi belirli seviyede kalmaktadır. Orta gelir düzeyinde yaşanan bu tıkanıklığı aşıp, üst gelir düzeyine ulaşma olarak ifade edilen bu süreç 'orta gelir tuzağı' olarak kavramsallaştırılmıştır. (Yıldız, 2015: 156).

Türkiye ekonomisi gelişmekte olan bir ülke olarak Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sanayileşme çabalarına rağmen sanayileşmiş ülkeler arasında yer almamaktadır. Güney Kore vd. Doğu Asya ülkelerinin ülkeleri gelişmiş ekonomiler düzeyine ulaşmışlar, Türkiye ise Dünya Bankası sınıflaması 2016 yılı verilerine göre fert başına düşen geliri 11.230 dolar olup, üst-orta gelir grubu ülkeler arasında yer almaktadır (WB, 2017). 1980 sonrası Doğu Asya ülkelerinin gerçekleştirdiği başarıyı Türkiye'nin yakalayamaması ve orta gelir tuzağında olmasının en önemli nedeni, sanayileşme politikaları ve insan sermayesi yoksunluğu ile açıklanabilmektedir. Türkiye'de daha çok büyüme veya gelir odaklı politikaların ön plana çıkması insan sermayesi unsuru olarak kadın emeğinin de kalkınmada göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu süreçte, Türkiye'de kalkınmada kadın emeğinin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağından çıkması ve sanayi yapıdaki kısır döngüden kurtulması için toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması

yönünde toplumun kadına bakış açısının sorgulanması ve makro ve mikro düzeyde cinsiyet ekonomisi, eşitlik, kapsayıcılık ve insana yatırım tartışmalarına ilgiyi çekmek ve farkındalığın oluşması son derece önemlidir.

1970 sonrası ithal ikameci kalkınma stratejisi döneminde ise Türkiye’de ve sanayinin milli gelirden aldığı payın artmasına karşılık, sanayide kadın emeğine ihtiyaç duyulmamıştır. Tüketim malına öncelik verildiği sanayileşmenin ilk aşamasında kadınların eğitim düzeyi ve niteliğinin düşük olması nedeniyle büyük ölçekli işletmelerde istihdam edilememişler, tarım sektöründe ve küçük ölçekli sanayi işletmelerinde istihdam edilmişlerdir. Sanayileşmenin dayanıklı tüketim malları ve ara mallarının üretimine yönelik ikinci aşamada ise çelik, gemi yapım sanayi, otomotiv vd. sermaye yoğun ve ithal ikameci sektörlerde daha çok erkek çalışanlar istihdam edilmesi söz konusudur. Türkiye’nin bu aşamaya geçtiği ifade edilememekle birlikte, kadınların tarım-dışı faaliyetlerde istihdamı düşük düzeyde kalmış, eğitilmiş ve nitelikli kadınlar daha çok hizmetler sektöründe istihdam edilmişlerdir. Eğitim düzeyi ve niteliği düşük olan kadınların istihdam edildiği emek-yoğun dokuma, tekstil gibi alanlarda ise daha az sayıda kadın işçinin toplu sözleşmeye bağlı olmasının da etkisiyle ücretler de düşük kalmıştır. 1980 sonrası dönemde piyasa ekonomisine dayalı ihracata dayalı kalkınma stratejisinde ise ihracatın tüketim malı üreten sektörlerle yönelik artırılması ve emeğin bir maliyet unsuru olarak görülmesi sanayileşmenin ikinci aşamasına geçilememesi nedeniyle niteliksiz kadın emeğine ödenen ücretler düşük seviyeyi sürdürmüştür. Bu dönemde, düşük ücretler ve esnek üretim kadın işgücünün de emek piyasasına katılımını zorunlu hale getirmiştir. Ancak, emek talebindeki yetersizlikler, iç ve dış tasarrufların yetersizliği nedeniyle, yeni yatırımların olmaması, yapısal uyum programları ve ihracata dayalı kalkınma stratejisi ücretlerdeki düşüşe rağmen istihdam artışı yaratma potansiyeli zayıf kalmıştır (Toksöz, 2011: 220-6). 1990 sonrası küreselleşme sürecinde artan rekabet ortamı Türkiye’de küçük ölçekli işletmelerin durumunu zorlaştırarak kadının emek piyasasına katılım düzeyinin düşük düzeyde kalmasına neden olmuş ve işsizlik oranlarındaki artış ile yoksulluğun kadınlığa da yol açmıştır.

Türkiye, Birleşmiş Milletler 2015 yılı verilerine göre insani kalkınma endeksi değeri 0,767 puan ile 188 ülke arasında 71. sırada ve yüksek düzeyde insani kalkınmaya sahip ülkeler arasında yer almaktadır (UNDP, 2016). Toplumsal cinsiyete dayalı gelişme endeksi değeri 0,908 olup, orta gelir tuzağını aşan Singapur, Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin gerisindedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından ise 0,328 değeri ile 69. Sırada yer alıp kapalı ekonomi özelliği gösteren Birleşik Arap Emirlikleri’nin gerisinde bulunmaktadır. Norveç, Avustralya, Almanya, İsviçre, Singapur gibi yüksek gelirli ülkelere göre kadın erkek eşitsizliği daha fazladır. Söz konusu gelişmişlik farkı ekonomik unsurların yanı sıra toplumsal, kurumsal yapıdaki eşitsizlikler ile açıklanabilir. Küresel cinsiyet uçurumu endeksi açısından ise 0,625 puan ile Türkiye 144 ülke arasında oldukça gerilerde 131. sırada yer almaktadır (WEF, 2017: 324). Türkiye’de nüfusun önemli bir kısmının kadın olması, kadın emeğinin kalkınmada üstleneceği rol ve yaratacağı katma değer için açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Hong Kong 1976, Singapur 1978, Tayvan 1986, Güney Kore 1988 yılında üst gelir grubuna geçişlerdir. Bu ülkeler orta gelir tuzağına yakalanmadan üst gelir grubuna geçmiş,

gelirleri gelişmiş ülkelerin seviyesine yaklaşmıştır (Aydın & Yalın, 2018: 13). 2017 yılı verilerine göre kadının işgücüne katılma oranı Güney Kore’de %74, Hong Kong’ta %54, Singapur’da %60, Türkiye’de ise %32’dir (WB, 2018). Kalkınmada kadın ayrımcılığını açıklamaya yönelik önemli göstergelerden birisi kadının işgücüne katılma oranıdır. Üst gelir grubuna geçen ülkelerde kadının işgücüne katılma oranı daha yüksektir. Orta gelir tuzağında olan Türkiye ekonomisinde kadının işgücüne katılma oranı oldukça düşük düzeydedir. Bu durum, üst gelir grubu ülkelerde yüksek katma değer oluşturmak amacıyla orta gelir tuzağının aşılmasında kadının gelişme sürecindeki rolünü ve kadının ekonomik değerini göstermektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri değerlendirildiğinde orta gelir tuzağını aşmanın temel göstergelerinden birisi kadınların işgücüne katılma oranının artmasıdır. Ülkeler arasındaki gelirlerin yaklaşması ve orta gelir tuzağından kurtulmanın çıkış yolları, cinsiyet temelinde kadın odaklı kalkınma stratejilerine verilecek öncelik ile de açıklanabilir. Aşağıda çalışmanın ampirik kısmında orta gelir tuzağı ve farklı gelir gruplarına göre ülkelerin insani gelişmişlik düzeyleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişki analiz edilmektedir.

4. Veri Seti, Uygulama ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın hipotezi doğrultusunda “En küçük kareler (EKK)” yöntemi ve doğrusal kalıp kullanılarak, ülkeler arasında farklı gelir grupları için yatay kesit analizi yapılarak analiz edilmektedir. Çalışmada, “toplumsal cinsiyet eşitsizliği insani kalkınmayı-gelişmeyi nasıl etkiler?” hipotezini test edilmektedir. Aşağıda, öncelikle veri seti, daha sonra yöntem ve bulgular yer almaktadır.

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan veri seti 2015 yılı itibarıyla 99 ülkeyi kapsamaktadır. Veri kaynağı konusu ülkeler kişi başına düşen gayri safi milli hasıla açısından dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar; düşük, orta-düşük, orta-yüksek ve yüksek gelir grupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanılan verilere ilişkin tanımlar ve veri kaynakları Tablo 1’de sunulmaktadır:

Tablo 1
Veri Tanımları ve Kaynaklar

Değişken	Veri Tanımı	Veri Kaynağı
HDI	İnsani Kalkınma Endeksi	UNDP, 2016 İnsani Gelişme Raporu
GII2015	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	UNDP, 2016 İnsani Gelişme Raporu
NÜFUS (Milyon)	Nüfus	WB, World Development Indicators
GINI	Gelir Dağılımı Göstergesi (Gini)	UNDP, 2016 İnsani Gelişme Raporu

Tablo 1’de araştırmanın veri tanımları ve kaynakları gösterilmektedir. Bağımlı değişken Birleşmiş Milletler tarafından hesaplanan insani kalkınma endeksi (HDI), bağımsız değişkenler ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi (GII), nüfus ve gelir dağılımı göstergesi olarak gini katsayısıdır. İnsani kalkınma endeksi ve gini katsayısı UNDP, 2016 İnsani Gelişme raporundan elde edilmiştir. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ise Birleşmiş Milletler (UNDP), 2016 İnsani Gelişme raporu ve Dünya Bankası (WB) Dünya Kalkınma Göstergelerinden düzenlenmiştir.

Çalışma kullanılan verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmaktadır:

Tablo: 2
Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	n	Ortalama	Std. H.	Min.	Max.
HDI	99	0,7588687	0,1448983	0,35	0,95
GII2015	99	0,2953535	0,1804208	0,04	0,70
GINIOECD	99	0,3708081	0,0872678	0,24	0,57
NÜFUS	99	44.49596	141.534	0,30	1339.2

Tabloya göre incelenen ülkelerde insani gelişme endeksi ortalama %75 düzeyindedir. Çalışmada küresel boyutta kadın ayrımcılığı ve insani gelişme düzeyleri incelendiği için gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler birlikte ele alınmıştır. Bundan dolayı farklı insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler veri seti içerisinde yer almakta ve bu değer minimum %35 ile maksimum %95 arasında değişmektedir.

İnsani gelişmişlik düzeylerine ek olarak, ele alınan ülkelerin kendi içerisindeki gelir dağılımı göstergeleri de değişiklik göstermektedir. Çalışmada, gelir dağılımı veya gelir adaletsizliği göstergesi olarak literatürde kabul görmüş “Gini” katsayısı kullanılmaktadır. Bilindiği gibi bu değer 0 ile 1 arasında değişmekte ve 0’ yaklaştıkça gelir dağılımında adaletin sağlanacağını ifade etmektedir. Ele alınan ülkelerde gini katsayısı ortalama 0,37, minimum 0,24 ve maksimum 0,57 değerlerini almaktadır.

Kadın ayrımcılığının bir göstergesi olarak çalışmada, “toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi” yer almaktadır. Sağlık, emek piyasası ve demokratik yapı içerisinde kadınların önemi boyutlarında eşitsizliği ölçümleyen bu endeks ele alınan ülkelerde ortalama 0,295, minimum 0,04 ve maksimum 0,7 değerlerini almaktadır.

İnsani gelişmişlik düzeyi üzerinde etkisi olan bir başka değişken de nüfus olabilir. Nüfus, bir anlamda ele alınan ülkelerin emek faktörünün göstergesidir. Emek faktörü nitelikli ve nitelsiz emek olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Bu yönüyle kişi başına düşen gelir ve insani gelişme düzeyini etkileyebilmektedir. İncelenen ülkelerde nüfus ortalama 44 milyon, minimum 300 bin ve maksimum 1 milyar 339 milyon değerini almaktadır.

4.2. Yöntem ve Bulgular

Çalışmada, kadın ayrımcılığının toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisi “En küçük kareler (EKK)” yöntemi ve doğrusal kalıp kullanılarak ve yatay kesit analizi yapılarak araştırılmaktadır. Bu anlamda, insani gelişmişlik düzeyi (HDI) bağımlı değişken, nüfus, gini katsayısı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ise bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’de sunulmaktadır. Tabloya göre 1GII2015-yüksek gelir grubu, 2GII2015-üst orta gelir grubu, 3GII2015- alt orta gelir grubu, 4GII2015-düşük gelir grubundaki ülkelerin toplumsal cinsiyet endeks değerlerini göstermektedir.

Tablo 3
Regresyon Sonuçları

Değişkenler	HDI
1GII2015	-0,208*** (0,0503)
NÜFUS	3,97e-05* (2,23e-05)
GINI	-0,0860* (0,0500)
2GII2015	-0,199*** (0,0339)
3GII2015	-0,346*** (0,0368)
4GII2015	-0,585*** (0,0501)
Sabit Terim	0,932*** (0,0145)
Gözlem Sayısı	99
R ²	0,938

Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$ 2. White testi $prob = 0,0816 > 0,05$

Tablo3'e bakıldığında, kadın ayrımcılığının bir göstergesi olarak ele alınan toplumsal cinsiyet eşitsizliği değişkeninin katsayısının negatif olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kadın ayrımcılığının insani gelişmişlik düzeyi üzerinde negatif bir etki oluşturduğu söylenebilir.

Yukarıda ifade edildiği gibi çalışma küresel bir boyut içerdiği için, gelir düzeyleri farklı olan ülkeler aynı örneklem içerisinde yer almaktadır. Bu durum küresel ölçeği (popülasyon) temsil etme gücü açısından bir avantaj oluşturmakla birlikte, EKK tahmincileri ile ilgili farklı varyans sorununu da beraberinde getirebilmektedir. Farklı varyansın sonucu olarak da elde edilen tahminler sapmalı olabilecektir. Bundan dolayı, elimizdeki modelde farklı varyans, White testi kullanılarak araştırılmış ve farklı varyansın olmadığı tespit edilmiştir.

Tahmin edilen model bir bütün olarak değerlendirildiğinde, istatistiki olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin %1, nüfus ve gelir adaletsizliğinin ise %10 düzeylerinde anlamlı olduğu ifade edilebilir. Nüfus değişkeninin insani gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisi sınırlıdır. Son olarak, gelir adaletsizliğinin insani gelişmişlik düzeyi üzerinde negatif bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Gelir dağılımında bir birimlik bozulma insani gelişmişlik düzeyini 0,08 birim düşürmektedir.

İncelenen örnekleme göre gelir düzeyine göre farklı ülkelerin yer alması, kadın ayrımcılığının ülke grupları özelinde farklı seviyelerdeki etkisini görebilmeyi sağlamaktadır. Yani gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde kadın ayrımcılığının etkisinin yönü ve büyüklüğünün farklı olup olmadığı bu sayede araştırılabilmektedir. Nitekim gelir düzeyi yüksek ve üst orta olan ülkelerde kadın ayrımcılığı değişkeni katsayısının -0,2 düzeylerinde olması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde meydana gelecek 1 birimlik artışın insani gelişme endeksinde yaklaşık 0,2 birim düşüşe neden olacağını göstermektedir. Buna karşın, gelir düzeyi alt orta olan ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde meydana gelen 1 birimlik artış, insani gelişme endeksinin 0,35 birim; gelir düzeyi en düşük olan ülkelerde ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde meydana gelecek 1 birimlik artış insani gelişme endeksinin 0,57 birim

düşürmektedir. Dolayısıyla, kadın ayrımcılığının az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Örnekleme yer alan ülkelerden yola çıkarak; ele alınan bütün ülkelerin yüksek gelirli veya düşük gelirli olması durumunda insani gelişme endeksinin değerinin ne olacağı araştırılabilmektedir. Buna göre tahmin edilen değerler, bir anlamda marjinal etkiler Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo: 4
Marjinal Etkiler

	Tahmini HDI	Std. Hata	Prob
Yüksek	0,84	0,007	0,00
Üst-orta	0,78	0,005	0,00
Alt-orta	0,73	0,006	0,00
Düşük	0,66	0,01	0,00

Tabloda görüldüğü gibi, örnekleme yer alan tüm ülkeler yüksek gelir düzeyinde olsaydı insani gelişme endeksi ortalama olarak 0.84, orta-yüksek gelir grubunda 0.78, orta-düşük gelir grubunda 0.73 ve son olarak düşük gelir gruplarında 0.66 düzeyinde olacağı görülmektedir. Tabloya göre incelenen ülkelerde insani gelişme endeksi ortalama %75 düzeyindedir. Çalışmada küresel boyutta kadın ayrımcılığı ve insani gelişme düzeyleri incelendiği için gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler birlikte ele alınmıştır. Bundan dolayı farklı insani gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler veri seti içerisinde yer almakta ve bu değer minimum %35 ile maksimum %95 arasında değişmektedir.

5. Sonuç

Dünya ekonomisinde bilgi teknolojilerinin gelişimiyle ortaya çıkan bilgi toplumuna geçiş sürecinde kalkınma anlayışında ortaya çıkan değişim, insan sermayesi unsurunu ön plana çıkaran insani kalkınma stratejisini gündeme getirmiştir. Sanayileşmeyi ve kişi başına düşen gelir artışını öngören geleneksel kalkınma anlayışından insani kalkınma anlayışına geçiş, gelişme sürecinde insan sermayesi unsuru olarak kadın emeğini ulusal ve uluslararası alanda daha fazla sorgular duruma getirmiştir. Kadının duygusal emek ve görünmeyen emek olarak da adlandırılabilir hane içi emeği nedeniyle üstlendiği toplumsal roller ve kadına bakış açısı, kalkınmada kadının istihdama katılımını sınırlamakta, kadının ikincil planda kalmasına, kadın ayrımcılığına ve sosyal dışlanmaya yol açmaktadır. Özellikle gelenekçi ve açık olmayan toplumlarda kadına bakış açısı, kadını öteleyen bir toplumsal zihniyet vd. sosyolojik, psikolojik ve kültürel etmenler de kadının kalkınma sürecine katılımını, eğitim, sağlık, vd. olanaklara erişimini engellemekte ve kadını dezavantajlı konuma getirmektedir. Kadınlar istihdama katılsalar da patriarkal düzenin kendini yeniden üretmesine bağlı olarak sömürgeci, ayrımcı politikalara maruz kalabilmektedirler. Kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği insani kalkınma düzeyi için bir engel oluşturabilmektedir.

Kadın ayrımcılığını açıklayan neo-klasik, kurumcu ve feminist ayrımcılık kuramlarında ele alındığı gibi kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığının gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ekonomide ortaya çıkabilmektedir. Ayrımcılığın türü ve derecesi ise ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. Gelişmiş ekonomilerde cinsiyet ayrımcılığı, emek

piyasası ve ücret politikalarında, gelişmekte olan ve düşük gelirli ekonomilerde ise ekonomik faktörlerin yanı sıra eğitim, toplumsal zihniyet, sosyolojik, kültürel ve kurumsal nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Kadın ayrımcılığı, ülkelerin gelişmişlik ve insani kalkınma düzeylerini düşürebilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte dünyada yoksulluğun kadınlaşması, kadın ayrımcılığını açıklamakta ve özellikle düşük gelir ve insan sermayesi yoksulu ülkelerde kadınların yoksullaştıran süreçten daha fazla zarar görmelerine neden olabilmektedir. Cinsiyet eşitsizlikleri, insani kalkınma düzeyini düşürmekte ve insani gelişme için bir kayıp veya boşluk olarak nitelendirilmektedir.

1990 sonrası bilgi toplumunun gelişiminin yanı sıra neo-liberal ve yapısal uyum politikalarının başarısızlığı, küreselleşmeyle birlikte yoksulluğun evrensel boyutta artması kadınlar vd. kesimlere yönelik eşitlikçi, ayrımcılık içermeyen, kalkınma yaklaşımını gündeme getirmiştir. Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, OECD gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde izlenecek politikaların daha kapsayıcı ve eşitlikçi olması vurgusu yapılmaktadır. Bu süreçte, geleneksel kalkınma anlayışında 'Kalkınmada Kadın' 'Kalkınma ve Kadın' yaklaşımları yerine yeni kalkınma yaklaşımlarında 'Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma' ve 'Kadın, Kültür ve 'Kalkınma ve Kadının Güçlendirilmesi' yaklaşımlarına yerini bırakmıştır. Geleneksel yaklaşımlarda kadının toplumdaki konumu dikkate alınırken, toplumsal cinsiyet yaklaşımında kadın ve erkekler arasındaki toplumsal düzeyde eşitsizliklere odaklanılmıştır. 1980 ve 1990'lı yıllarda feminist iktisadın gelişimi toplumsal cinsiyet yaklaşımının gelişimine öncülük etmiştir. Feminist iktisada göre kadın ayrımcılığının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin temel nedeni ev içinde, emek piyasasında ve toplumda kadına patriarkal ve geleneksel bakış açılarıdır. Bu tür bakış açısı, cinsiyet ayrımcılığını güçlendirmektedir. Toplumsal cinsiyet yaklaşımı, kadın ve erkekler arasındaki eşitsizlik ve ayrımcı tutumlardan hareketle kadının ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel ve kurumsal alana katılımı için kadının bilgi ve becerilerini artırmaya yönelik olarak insan sermayesi birikimini artırmayı amaçlamaktadır. İnsan odaklı kalkınma sürecinde ise eğitim, sağlık, demokrasi vd. alanlarda fırsat eşitliği ve kadının güçlendirilmesini sağlayacak insana yatırım politikaları önem kazanmaktadır. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde esnek üretim biçimi kadınların işgücüne katılım oranını artırmakla birlikte kadınlar niteliksiz, marjinal işlerde çalışmakta ve kadın yoksulluğu kendini sürdürmeye devam etmektedir. Bu anlamda, kadınların marjinal fiziki verimliliklerini ve niteliklerini artırmaya yönelik olarak eğitimi son derece önem içermektedir. Kadınların işgücüne katılımını etkileyen ve kadınların elde ettiği gelirlere göre yapılan ampirik araştırmalar kadınların ekonomideki rolünü güçlendiren en önemli değişkenin eğitim olduğunu göstermektedir. Yapılan ampirik araştırmalarda; kadın ayrımcılığına bağlı olarak kadınların işgücüne katılımı ve gelişme arasında da anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Kadın ayrımcılığı ne kadar fazla ise gelişme sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmanın ampirik bulguları da bu sonucu destekler niteliktedir.

Bu çalışmada, kadın ayrımcılığına bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişmişlik düzeyi üzerindeki etkisi "En küçük kareler (EKK)" yöntemi ve doğrusal kalıp kullanılarak, ülkelerarasında farklı gelir grupları için yatay kesit analizi yapılarak test edilmiştir. Uygulama bulguları, daha düşük gelir ve insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde yüksek gelirli ülkelere göre toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki artışın insani

kalkınma düzeyini daha fazla oranda düşürdüğü ve cinsiyet temelinde eşitsizliklerin daha yüksek olduğunu ve yoksulluğun kadınlaştığını göstermektedir. Sonuçlara göre, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani kalkınma üzerinde çok güçlü etkisi bulunmaktadır. Tüm gelir gruplarında istatistiksel %1 yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğindeki bir birimlik artış az gelişmiş ülkeleri daha fazla oranda etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. En büyük etki az gelişmiş ekonomiler için saptanmıştır. Bu sonuç, az gelişmiş ekonomilerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin daha önemli olduğunu göstermektedir. Ülkelerin gelir düzeyi düştükçe toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkisi artmaktadır. En düşük gelire sahip ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliği arttıkça insani kalkınma düzeyi daha fazla oranda düşmektedir. Az gelişmiş ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azalması ve bu yönde izlenecek stratejilerin çok daha önemli olduğu ve kalkınmayı olumlu etkilediği söylenebilir. Ampirik araştırma, yatay kesit olması nedeniyle analiz Türkiye için geliştirilememiştir. Bu konuda panel analize gerek duyulmaktadır. Ancak, Türkiye üst orta gelir grubunda yer almaktadır. Bulgulara göre, üst orta gelir grubunda olan ülkelerde kadın ayrımcılığı değişkeninin katsayısının -0,2 düzeylerinde olması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde meydana gelecek 1 birimlik artışın insani gelişme endeksini yaklaşık olarak 0,2 birim düşüşe neden olduğu ifade edilebilir. Bu sonuç, üst orta gelir grubunda olan Türkiye ekonomisi açısından da kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişme düzeyini düşürdüğünü göstermektedir. Türkiye’de de insani kalkınma düzeyinin yükseltilmesi ve orta gelir tuzağından çıkılması kadın odaklı kalkınma politikalarına duyulan gereksinimi açığa çıkarmaktadır.

Bulgular, düşük gelirli ülkelerde kültürel faktörlerin, kadına bakış açısının da kadının kalkınmadaki konumunu belirlediği görüşünü ileri süren feminist iktisat kuramını desteklemektedir. Kadın ayrımcılığı arttıkça insani kalkınma düzeyi düşmektedir. Gelişmiş ülkelerin kültürel açıdan daha homojen toplumlar olması ise düşük gelirli ülkelere göre kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha az görülmesine neden olabilmektedir. Bu çalışmanın ampirik bulguları, Dücan ve Atay (2017) kadın istihdamının büyümeye etkisini ölçmeye yönelik OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi ile benzerlik göstermektedir. Dücan ve Atay (2017)’a göre OECD ülkelerinde kadın ve erkek işgücüne katılım oranındaki artış GSYİH artışı üzerinde negatif etkilidir ve bu etki G7 ülkeleri için, diğer OECD ülkelerine kıyasla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu sonuç, gelişmiş ekonomilerde kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin düşük gelirli ekonomiler ile kalkınmada aynı etkiyi yapmadığını göstermektedir. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani kalkınma üzerindeki etkisinin analizine yönelik olarak "toplumsal cinsiyet eşitsizliği insani kalkınmayı-gelişmeyi nasıl etkiler?" hipotezi test edilmiştir. Araştırmada, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinin yanısıra nüfus ve gini katsayısı değişkenleri bağımsız, insani kalkınma endeksi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle, çalışma bu alanda yapılan ilk çalışma olup, literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinin 2010 yılı sonrası hesaplanıyor olması geriye dönük zaman serisi analizlerini sınırlamaktadır. Kadın ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine literatürde sınırlı sayıda uygulamalı çalışmalar bulunmaktadır. Çalışmaların önemli bir kısmı kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler ve kadınların elde ettiği gelirler üzerinedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği

ise kadınların işgücüne katılım oranının yanı sıra anne ölüm oranı, ergen ölüm oranı, parlamentodaki kadınların temsil oranı vd. göstergeleri de kapsamaktadır. Bu çalışmanın ileride yapılacak yatay kesit çalışmalarından katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gelir ve insani kalkınma düzeyini nasıl etkilediğine ilişkin bölgesel ve uluslararası düzeyde ampirik çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Singapur, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong gibi üst gelir seviyesine ulaşmış ülkelerle Türkiye gibi orta gelir tuzağının yaşandığı ülkeler karşılaştırıldığında ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınların işgücüne katılma oranı vd. göstergeler açısından bu ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye gibi ülkelerde orta gelir tuzağından çıkılması kadın emeğinin istihdama kazandırılması, insan sermayesi unsuru olarak kadınların niteliklerinin artırılarak ekonomik ve toplumsal yaşama katılımlarının sağlanması gerekmektedir. Kadın yoksulluğunun giderilmesi açısından ise ampirik araştırmaların desteklediği üzere eğitim düzeyi belirleyici olmaktadır. Çalışmayan kadınların çalışan kadınlara göre daha yoksul oldukları görülmektedir. Bu çalışmanın uygulama bulgularına göre, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılmasının düşük gelirli ülkelerde gelir ve insani kalkınma düzeyini yükselterek orta gelir tuzağının aşılmasında önemli etmenlerden birisi olacağı söylenebilir. Türkiye’de yoksulluğun kadınlaşması, feminist iktisat kuramının öngördüğü kadına bakış açısı, ataerki toplumsal yapı, sosyal hizmetlerin yetersizliği nedeniyle kadınların ev, çocuk ve hasta bakımında daha fazla zaman harcamaları, yenilikçi ve yaratıcı yönlerinin güçlendirilmesinde boş zamana sahip olmamaları vd. etmenler ile açıklanabilmektedir.

Bu araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda, kadının kalkınma sürecinde stratejik bir konumu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden gelişmeye doğru nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Uygulama bulgularına göre; insan sermayesi unsuru olarak kadın emeği kalkınma sürecini olumlu yönde etkilemektedir. Yüksek gelirli ekonomilerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişme süreci üzerindeki etkisi daha düşük düzeyde kalmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı, kadınların işgücüne katılımını sınırlandırmakta ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların istihdamın dışında kalması, yaratıcılıklarının önlenmesi, ataerki yaklaşımlar insani kalkınma süreci açısından sürdürülebilir değildir. Bu açıdan, toplumsal cinsiyete dayalı gelişmişlik farklılıklarının ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi için eğitim vd. insana yatırım politikaları ile kadının gelişme sürecindeki konumunun güçlendirilmesi, ekonomik ve toplumsal yaşama kazandırılması, kadın emeğinin tüketici değil üretici yönünün açığa çıkarılması, ev ve emek piyasasındaki rollerinin bütünsel bir çerçevede ele alınması gerekmektedir. Ayrıca, kadın girişimciliğinin desteklenmesi, ekonomik özgürlüklerinin artırılması yoluyla yapılabirliklerinin ve seçeneklerinin artırılması cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılması ve insani kalkınma düzeyinin yükseltilmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Kadın ayrımcılığını önlemek ve kadına bakış açısını değiştirmek amacıyla, insan ve kadın odaklı, eşitlikçi, kapsayıcılık temelinde kalkınma politikalarına gereksinim vardır. Uluslararası ve ulusal boyutta alınacak ekonomik, sosyal, siyasi ve kurumsal önlemler ve toplumsal zihniyet değişikliğinin kadının kalkınmadaki konumunu güçlendireceği ifade edilebilir.

Kaynaklar

- Acker, J. (1992), "From Sex Roles to Gendered Institutions", *Contemporary Sociology*, 21(5), 565-569.
- Altun, D. (2017), "Yerel Kalkınmada Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Yerel Yönetimlerin Rolü", içinde: *Toplumsal Cinsiyet Farklı Disiplinlerden Yaklaşımlar*, D. Altun & H. Tokar (eds.), Nika yay. 61, Ankara, 47-59.
- Anker, R. (1997), "Theories of Occupational Segregation by Sex: An Overview", *International Labour Review*, 136(3), 315-339.
- Aydın, F. & E. Erdem (2014), "The Effect of Women's Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and the Most Competitive Countries", *Erciyes Üniv. İİBF Dergisi*, Temmuz-Aralık(44), 59-71.
- Aydın, M.K. & T. Yalın (2018), "Orta Gelir Tuzağı: Bir Literatür Taraması", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Şubat, 6(65), 663-678.
- Balleer, A. & R. Gómez-Salvador, & J. Turunen (2009), "Labour Force Participation in the Euro Area: A Cohort Based Analysis", *European Central Bank Working Paper Series*, No: 1049.
- Batı, G.B. (2017), "Girişimci Olarak Kadın", *Toplumsal Cinsiyet Farklı Disiplinlerden Yaklaşımlar*, içinde: *Toplumsal Cinsiyet Farklı Disiplinlerden Yaklaşımlar*, D. Altun & H. Tokar (eds.), Nika yay. 61, Ankara, 107-120.
- Becker, G. (1971), *The Economics of Discrimination*, USA.
- Bergmann, B. (1974), "Occupational Segmentation, Wages and Profits When Employers Discriminate by Race or Sex", *Eastern Economic Journal*, 1-2, 103-110.
- Bilen, M. & İ.G. Yumuşak (2008), "Gary S. Becker'in İktisat Bilimine ve Beşeri Sermaye Teorisine Katkıları", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, III(I), 1-14.
- Boserup, E. (1970), *Women's role in development*, St. Martin Press, Newyork.
- Bozkaya, G. (2013), "Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran, 3(5), 69-89.
- Çağatay, N. & Ş. Özler (1995), "Feminization of the Labor Force: The Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment", *World Development*, 23(11), 1883- 1894.
- Çolak, Ö.F. & H. Ardor (2001), "İşgücü Piyasasında Ayrımcılık: Türkiye Ve Seçilmiş Ülke Örnekleri", *Ekonomik Yaklaşım*, 12(40), 89-112.
- Dayıoğlu, M. & Z. Kasnakoğlu (1997), "Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları", *METU Studies in Development*, 24(3), 329-361.
- Dayıoğlu, M. (2000), "Labor Force Participation of Women in Turkey", in: *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey*, F. Acar & A. Güneş-Ayata (eds.), Leiden, Brill, 44-73.
- Dayıoğlu, M. & M. Kırdar (2010), *The Determinants of and Trends in Labor Force Participation of Women in Turkey*, World Bank.
- Dedeoğlu, S. (2000), "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği", *Toplum ve Bilim*, 86(Güz), 139-170.
- Demirbilek, S. (2007), "Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açısından İncelenmesi", *Finans&Politik Ekonomik Yorumlar*, 44(511), 12-26.

- Eroğlu, Ö. & R. İşler (2004), "İktisat Düşüncesinde Kadının Konumu ve Feminist İktisat", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Prof.Dr. Salih Turhan'a Armağan 46. Seri, 54-81.
- Ferber, M.A. & J.A. Nelson (1993), *Beyond Economic Man-Feminist Theory and Economics*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Ertürk, Y. (1996), "Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eşitlik", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 23(3), 341-356.
- Goldin, C. (1994), "The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and History", *NBER Working Paper Series*, No: 4707.
- Gürler, Ö. & Ş. Üçdoğruk (2007), "Türkiye'de Cinsiyete Göre Gelir Farklılığının Ayrıştırma Yöntemiyle Uygulanması", *Journal of Yasar University*, 2(6), 571-589.
- Güven-Lisaniler, F. & F. Bhatti (2004/2005), *Determinant of Labor Force Participation: A Case of Cyprus. Review of Social Economic and Business Studies*, 5/6, 209-226.
- İnce, M. & M.H. Demir (2006), "The Determinants of Female Labour Force: Empirical Evidence from Turkey", *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 71-91.
- İşler, R. (2010), "Feminist İktisadın Geleneksel İktisada Metodolojik Açından Getirdiği Eleştiriler", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 115-122.
- Kasnakoğlu, Z. (1975), "Distribution in Turkey: A Case Study on the Determinants of Male Earnings Differentials in 1968", *Unpublished Dissertation*, University of Wisconsin, Madison.
- Kasnakoğlu, Z. & A. Kılıç (1983), "Ankara'da Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler", *METU Studies and Development*, 10(2), 179-198.
- Kasnakoğlu, Z. & M. Dayıoğlu (1997), "Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları", *METU Studies and Development*, 24(3), 329-61.
- Kaya, H. & M. Belke (2018), "Feminist İktisat ve İktisadi Düşüncede Kadının Konumu", *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 5(60), Mart, 55-58.
- Kılıç, D. & S. Öztürk (2014), "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama", *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), Mart, 107-130.
- Kızılgöl, Ö.A. (2012), "Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Analiz", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
- Klasen, S. (2000), "Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions", *Sonderforschungsbereich 386: Analyse Diskreter Strukturen, Discussion Paper No 212*, <<http://epub.ub.uni-muenchen.de/>>, 25.01.2018.
- Klasen, S. & F. Lamanna (2009), "The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Co-untries", *Feminist Economics*, 15(3), 91-132.
- Korkmaz, Ö. (2016), "Kadınların İşgücüne Katılma Eğilimleri: Türkiye Örneği", *TİSK Akademi*, 11(22), 301-329.
- Krueger, A. (1968), "Factor Endowments and Per Capita Income Differences among Countries", *Economic Journal*, 78, 641-659.
- Lordoğlu, K. & N. Özkaplan (2007), *Çalışma İktisadi*, İstanbul.
- Löfström, A. (2009), *Gender Equality, Economic Growth and Employment*, Swedish Ministry of Integration and Gender Equality, Sweden.

- Mies, M. (2011), *Dünya Ölçeğinde Ataerki ve Birikim Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*, Çev. Yıldız Temürtürkan, Dipnot yay., Ankara.
- Odekon, M. (1977), "The Impact of Education on the Size Distribution of Earnings in Turkey", *Unpublished Ph.D. Dissertation*, State University of New York, Albany.
- Özer, M. & K. Biçerli (2003), "Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, <<https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/502>>, 25.01.2018.
- Özkan, G.S. & B. Özkan (2010), "Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma", *Çalışma ve Toplum*, 1(24), 91-104.
- Özkaplan, N. (2010), "İktisat ve Toplumsal Cinsiyet-İktisatta Kadın Kimliği", içinde: *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, U. Serdaroğlu (ed.), Efil Yayınevi, Ankara, 38-48.
- Öztürk, M. & B.I. Çetin (2009), "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Kadınlar", *Journal of Yaşar University*, 3(11), 2661-2698.
- Parlaktuna, İ. (2010), "Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 10(4), 1217-1230.
- Palaz, S. (2003), "Türkiye'de Cinsiyet Ayrımcılığı Analizinde Neo Klasik Yaklaşımına Karşı Kurumcu Yaklaşım: Eşitliği Sağlayıcı Politika Önerileri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(9), 87-109.
- Reich, M. & D.M. Gordon & R.C. Edwards (1973), "Dual Labor Markets: A Theory of Labor Market Segmentation", *The American Economic Review*, 63(2), 359-365.
- Schultz, T.W. (1971), *Investment in Human Capital*, The Free Press, Collier-Macmillan limited, U.S.A.
- Sen, A. (1993), "Capability and Well-being", in: *The Quality of Life*, M.C. Nussbaum & A. Sen (eds.), Oxford, Clarendon Press, 30-53.
- Serdaroğlu, U. (1998), *Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist mi?)*, Sarmal yay., İstanbul.
- Sousa, S.C. (2005), *Occupational segregation and female labour force participation in Southern Europe*, June <<https://pdfs.semanticscholar.org/>>, 25.01.2018.
- Şenesen, G. & Ş. Özar (1998), "Determinants of Female (non) Participation in the Urban Labour Force in Turkey", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 25, 311-328.
- Şenesen, G.G. (2008), "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye İçin Bir Değerlendirme", *Bütçe Sürecinde Parlatmentonun Değişen Rolü Sempozyumu*, Afyonkarahisar.
- Tansel, A. (2002), "Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time-Series Evidence and Cross-Section Estimates", *METU/ERC Working Paper No. 02/3*.
- Tansel, A. & F. Bircan (2010), "Wage Inequality and Returns to Education in Turkey: A Quantile Regression Analysis", *ERC Working Papers in Economics* 10/03, December.
- Toksöz, G. (2011), *Kalkınmada Kadın Emegi*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Ulutaş, Ç.Ü. (2009), "Yoksulluğun Kadımlaşması ve Görünmeyen Emek", *Çalışma ve Toplum*, 2009(2), 25-40.
- Üçdoğruk, Ş. & M.K. Özcan & Y.Z. Özcan (2000), "Türkiye'de Gelişmişlik İndeksine Göre Seçilmiş İllerde Gelir Farklılıklarını Belirleyen Etmenler", *Ekonomik Yaklaşım*, 11(37), 29-57.
- UNDP (1995), *Human Development Report 1995*, USA.
- UNDP (2010), *Human Development Report 2010*, USA.
- UNDP (2016), *Human Development Report 2016*, USA.

- UNDP (2016), *Özet 2016 İnsani Gelişme Raporu Herkes İçin İnsani Gelişme*, USA, 2016.
- Volart, B.E. (2004), *Gender Discrimination and Growth: Theory and Evidence from India*, London, DEDPS 42, <http://bertaestevevolart.com/research/disc_january2009.pdf>, 25.01.2018.
- WEF (2017), *The Global Gender Gap Report 2017*, Geneva, Switzerland.
- White, J.B. (1999), *Para ile Akbaba*, Çev. Aksu Bora, İletişim yay., İstanbul.
- WB (2017), *World Development Indicators*, Washington.
- Yavuz, G. & U. Serdaroğlu (2010), "Kalkınma ve Kadın (veya Toplumsal Cinsiyet) İlişkilendirilişinin Değişimindeki Kavşaklar", içinde: *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, U. Serdaroğlu (ed.), Efil Yayınevi, Ankara, 49-101.
- Yıldız, A. (2015), "Orta Gelir Tuzağı ve Orta Gelir Tuzağından Çıkış Stratejileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 155-170.

Tunç, M. (2018), "Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz", *Sosyoekonomi*, Vol. 26(38), 221-251.